

mezinárodní politika nolitika

2 > 2023

04 Co znamená klimatická krize pro mezinárodní politiku a diplomacii? 08 Spravedlivá transformace v nespravedlivém světě 11 Klimatická krize versus ženy 13 Rozhovor s Vojtěchem Peckou 17 Klimatická diplomacie měst přináší nové ambice do globální správy klimatu 20 Mezinárodní klimatické právo: současné výzvy (nejen) pro Mezinárodní soudní dvůr 23 Klimatické konference OSN: selhání, nebo naděje? 27 Rozhovor s Romanou Březovskou 30 Arktida je blíž, než si myslíme 33 Národ dvou řek bez vody 36 Amazonie v rytmu brazilských kulturních válek 39 Klimatická změna v čínské politice a společnosti 42 Čas dorůst? Budoucnost globální nerůstové strategie v Česku

Diplomacie klimatické krize

MEZINÁRODNÍ POLITIKU VYDÁVÁ
ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PRAHA

ČÍSLO VZNIKLO ZA PODPORY
HEINRICH-BÖLL-STIFTUNG PRAHA

Editorial Vážení čtenáři, po horkém létě lámajícím nejen v Česku teplotní rekordy se vám dostává do rukou druhé číslo *Mezinárodní politiky* roku 2023. Příhodně, tématem tohoto čísla byla zvolena klimatická krize, její dopady a způsoby možné reakce. Při výběru textů bylo naším cílem poukázat na to, že klimatická krize se skutečně týká celé planety a zasahuje všechny úrovně našeho života. Byť ji můžeme prozatím pocíťovat na úrovni rozpalených ulic měst a kalamity odehrávající se v českých lesích, její součástí jsou i brazilské kulturní války ohledně osudu amazonského pralesa, vysychající a znehodnocené zavlažovací kanály v Iráku nebo před očima se měnící Arktida. Jak řada textů upozorňuje, ekonomická krize sice může být globální, ale rozhodně nemá stejné dopady na všechny socioekonomické skupiny. V rámci tohoto čísla jsme se snažili také zdůraznit, že se zároveň snaha o řešení klimatické krize a jejích dopadů odehrává na různých úrovních. Texty se tak zaměřují na různé aktéry, kteří jsou do klimatických politik pozitivně či negativně zapojeni, ať již jde o města, mezinárodní soudní instituce, EU, NATO, OSN nebo třeba fosilní korporace s jejich popíračskou agendou. Zároveň jsme rádi, že se mnoho příspěvků dotýká podoby toho, jaká vlastně má reakce na klimatickou krizi být – stačí nám drobné úpravy současných politických a ekonomických systémů, nebo je třeba jednat odvážněji a radikálněji? A jsme toho vůbec schopni na planetární úrovni, pokud je toto téma problematické i v samotném Česku? Jan Daniel

Kulatý stůl: Co znamená klimatická krize pro mezinárodní politiku a diplomacii?

V pravidelné rubrice *Mezinárodní politiky* jsme se oslovených expertek a experta z akademické sféry, diplomacie i občanské sféry zeptali na to, jak probíhající klimatická krize proměňuje mezinárodní vztahy a co to znamená konkrétně pro českou zahraniční politiku. Co bychom měli udělat, abychom na klimatickou krizi a její socioekonomicky a genderově podmíněné dopady zvládli lépe reagovat? Odpovídali Mats Braun, Bronislava Tomášová, Naďa Johanisová a Klára Bělíčková.

Mats Braun je od května 2023 ředitelem Ústavu mezinárodních vztahů. Odborně se věnuje regionální integraci, Evropské unii, globální environmentální politice a střední a východní Evropě. V roce 2017 byl jmenován docentem teritoriálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a mezi lety 2016–2023 vedl Katedru International Relations and European Studies Metropolitan university Praha.

Bronislava Tomášová je předsedkyní pracovní skupiny Ministerstva zahraničních věcí ČR pro diplomatickou činnost v oblasti klimatu a zelené tranzice a vedoucí Task Force MZV pro klimatickou bezpečnost. Zastupuje Česko v neformální síti klimatických velvyslanců EU. V minulosti zastávala pozici velvyslankyně ČR v Iráku (2009–2011) a Albánii (2012–2017).

Naďa Johanisová působí na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Zaměřuje se na ekonomické kořeny a souvislosti ekologické krize a na alternativy vůči střednímu ekonomickému proudu v teorii a v praxi. K jejím hlavním zájmům patří tzv. ekonomické alternativy: eko-sociální podnikání, resp. sociální solidární ekonomika.

Klára Bělíčková je spoluhlavič studentkého klimatického hnutí Fridays for Future. Studuje ve třetím ročníku na alternativní větvi Gymnázia Na Zatlance. Pracuje v Re-setu, platformě pro sociálně ekologickou transformaci, kde se zabývá problematikou bankovníctví a pojišťování fosilního průmyslu, a v týmu, který se podílí na rozkrývání fosilní oligarchie v Evropě.

1/3 — Jak podle vás klimatická krize proměnila mezinárodní politiku?

Mats Braun: Několika různými způsoby. Reakce na dopady klimatické změny a obrat k uhlíkově neutrální ekonomice mění význam a zdroje ekonomické síly států. Státy závislé na exportu fosilních paliv budou ztrácet příjmy a vliv. Již před brutální ruskou invazí na Ukrajinu bylo tedy jasné, že evropská Zelená dohoda má geopolitický rozměr. Zároveň, jiné zdroje a nerostné suroviny nabývají na významu. Některé z nich ale zároveň mohou zvýšit závislost na ostatních zemích, např. na Číně, tady je tedy další geopolitický rozměr. Jiným, přímějším dopadem klimatické změny je, že určité regiony světa se stávají náročnějšími pro život kvůli stále častějším obdobím sucha, povodní a bouří. To přináší nejen hromadnou migraci, ale také politické napětí a konflikty. Obzvláště citelně tyto problémy dopadají na chudší regiony. Migrace se stává palčivým tématem zejména pro ty státy, jež již nyní hostí vysoký počet uprchlíků ze sousedních zemí, jako je např. Bangladéš.

Bronislava Tomášová: Stále znatelnější dopady změny klimatu vidíme všude ve světě a nejcitelněji dopadají na země podílející se na tvorbě skleníkových plynů nejméně. Narůstá tak napětí, kterého rády využívají nově se rodící globální mocnosti v čele s Čínou. V některých oblastech světa, zejména v Africe, se změna klimatu stává i spouštěčem konfliktů. Potenciál hrozby změny klimatu pro mezinárodní mír a bezpečnost, ale i destabilizaci světové ekonomiky a finančních trhů s rostoucím oteplováním narůstá. Přijímání opatření k prevenci a zmírňování těchto dopadů je tak dnes v centru pozornosti mezinárodní politiky. Snaha o snižování skleníkových plynů je do velké míry spojena s hledáním nových technologických řešení pro dekarbonizaci ekonomiky. Je zřejmé, že ti, kteří pro tyto technologie utvářejí trhy, normy a standardy, budou patřit k vítězům nového geo-ekonomického uspořádání. Z geo-ekonomické síly pak vychází i síla geopolitická, tedy i síla ovlivňovat pravidla světového řádu, včetně uchování hodnot demokracie a lidských práv.

Nađa Johannisová: Obávám se, že nikoliv dostatečně. Klimatický rozvrát, jehož jsme svědky, má kořeny hluboko ve fungování našich institucí a v převládající ideologii vycházející z osvícenské představy věčného pokroku a směřování ke zlatému věku. Prostředkem k jejich dosažení má být ekonomický růst a neregulovaný pohyb zboží a kapitálu po světě. Jsou to ale právě tyto faktory, které vedou k ekologické a sociální dezintegraci. Klimatický rozvrát je příležitostí klást si podstatné otázky (Jak docílit nerůstu bez společenských otřesů? Jak omezit systémové tlaky na ekonomický růst? Jak zabránit ekologickému dumpingu a nadvládě „trhů“, které brání skutečně účinným klimatickým politikám?). Tuto příležitost mezinárodní politické elity zatím nevyužily. Zelená dohoda pro Evropu je dobrým příkladem snah o kulatý čtverec: Jedním dechem vyzývá ekonomický růst a snížení emisí (které přitom jdou proti sobě) a zdůrazňuje povrchní technologická řešení (jako je podpora elektromobilů) namísto hlubších systémových.

Klára Bělíčková: Klimatická krize neustále proměňuje veškerou politiku. Každý den jsme jako státy, a hlavně lidé, stavěni do pozice, kdy se rychle musíme rozhodovat, jak v kontextu globálních změn klimatu zareagujeme. Myslím si, že klimatická krize na mezinárodním poli otevírá mnoho dalších témat, které jsou, ať už sekundárně, nebo přímo na klimatu navázané. Napadá mě třeba rozdíl mezi východní a západní Evropou, dopady změn na ženy, menšiny a jiné skupiny obyvatel, otevřely se nové debaty o migračních krizích a přichází nový tlak od běžných občanek a občanů na akci na mezinárodní úrovni. Proč by třeba Francie měla vybudovat jeden z nejdelších ropovodů svého typu na světě přes Ugandu, když se potřebujeme zbavovat fosilních paliv? Zároveň ale konzervativní strany vlastně následují dezinformační kampaně fosilního průmyslu a celou diskuzi (a v závěru konkrétní opatření) zbrzdíjí a odvádějí pozornost od skutečných problémů na místní i mezinárodní úrovni.

2/3 — Co tyto změny znamenají pro českou zahraniční politiku a jak můžeme být lépe schopni na ně reagovat?

Mats Braun: Musíme si uvědomit, že klimatická krize představuje skutečnou bezpečnostní výzvu. Je nezbytné chápat širší důsledky změny klimatu a uvědomit si, že nedopadají pouze na tzv. globální Jih. Extrémní klimatické jevy různého druhu, tedy povodně, bouře, sucho a podobně, budou pravděpodobně častější i ve střední Evropě. Z toho důvodu je aktivní a ambicióznější klimatická diplomacie rovněž v zájmu České republiky. Vnější komentátoři hodnotili pozitivně práci českého předsednictví EU na COP27. Je ale důležité nadále zůstat konstruktivním partnerem v této oblasti, i když to zrovna není součástí práce během předsednictví. V neposlední řadě je pro zahraniční politiku zásadní být připraveni na důsledky klimatické změny a zahrnout její dopady do analýz budoucího vývoje v různých částech světa.

Bronislava Tomášová: Dnes již nelze hovořit o tom, že agenda změny klimatu je výlučně agendou ministerstev životního prostředí. Hrozby i příležitosti spojené se změnou klimatu včetně geopolitických souvislostí posouvají tuto agendu do centra zahraniční politiky. I samotná povaha Pařížské dohody a jejích cílů vytváří nové pole působnosti pro každodenní diplomacii a využívání různých zahraničněpolitických nástrojů. Dnes již vesměs neexistuje komplexnější diplomatické jednání, které by se této problematice nedotknulo. Česká zahraniční politika se aktuálně angažuje zejména v oblasti klimatické bezpečnosti a snaží se více reflektovat příležitosti vyplývající ze změny klimatu pro české firmy. Důležitá je spolupráce MZV s dalšími resorty, protože klimatická diplomacie dnes znamená i mezinárodní spolupráci napříč sektory pro podporu zelené transformace. Opomenout nelze ani aktivní účast na formování efektivní zelené diplomacie EU nebo angažovanost v nově se utvářející klimatické politice NATO.

Nada Johanisová: Naši politici tradičně klimatickou změnu bagatelizovali či ignorovali. Václav Klaus a Miloš Zeman byli dokonce klimatickými popírači. I dnes je u nás velmi krotká Zelená dohoda pro Evropu politiky často kritizována jako příliš radikální. Ovšem díky ní jsou naši politici nuceni o tématu přece jen alespoň hovořit a zabývat se jím. Domnívám se, že zvýšený zájem ve světě o omezování (mitigaci) a přizpůsobení se (adaptaci) ve vztahu ke klimatickému rozvratu, spojený s extrémními klimatickými jevy ve světě i u nás (které bohužel akcelerují), bude postupně nutit naše politiky se tomto oboru alespoň dovědět. Neumím si ale zatím představit, že by hráli nějakou významnou roli ve světové debatě o skutečných kořenech klimatické změny a o komplexnějších řešeních. Na vině je i to, že nemáme silnou stranu Zelených, a prakticky žádnou demokratickou levici. Řešení klimatického rozvratu přitom musí být sociálně spravedlivé – se současným liberálně pravicovým laděním naší společnosti příliš nesouzní.

Klára Bělíčková: Tyto změny jsou nové pro většinu států celého světa. Jako Česká republika ale musíme začít hlavně v domácí politice, protože ta se promítá na mezinárodní úrovni. Pokud budeme jednat přesně opačně než zbytek Evropy, nebudeme připraveni na přechod na obnovitelné zdroje energie, naše energie bude drahá, nedostane podporu rekultivace a podobně. S popíráním a nekonečným odhalováním řešení nebudeme připraveni ani na adaptaci, natož mitigaci, politici ani občané nebudou mít o konkrétních opatřeních povědomí. To znamená, že nebudeme prosperovat ani v mezinárodní politice. Musíme ale řešit i další sociální problémy, jež klimatická krize prohlubuje, jako je genderová nerovnost, rozdíly mezi různými částmi republiky, diskriminace menšin a konečně si přiznat, že fosilní oligarchie je téma. Daniel Křetínský je stejná hrozba pro demokracii jako Andrej Babiš – vydělává na klimatické krizi, vlastní média, obchoduje s ruským plynem, jen nestojí v prvních řadách politiky. To jsou debaty, které se na mezinárodní úrovni vedou, jenže my na ně nejsme připraveni.

$\frac{3}{3}$ — V rámci tohoto čísla *Mezinárodní politiky* se věnujeme také sociálním a genderovým otázkám spojeným s klimatickou změnou. Co podle vás může česká zahraniční politika konkrétně udělat, aby se lépe vyrovnala s genderově podmíněnými dopady klimatické krize a dopady klimatických změn na ty nejzranitelnější?

Mats Braun: Klimatická spravedlnost ve své podstatě znamená identifikaci a uznání rozdílných dopadů změny klimatu na různé skupiny. Zranitelné společenské skupiny, zejména na tzv. globálním Jihu, jsou nejméně negativně postiženy klimatickou změnou, přičemž ženy a dívky jsou více postiženy suchem a nedostatkem vody než muži. Klíčovým bodem je uznání rozmanitosti různých společností a při promyšlení přístupů k mitigaci a adaptaci na klimatickou změnu je nezbytné zahrnout různé druhy společenských aktérů. Dalším tématem je odpovědnost bohatší části světa za klimatickou změnu. Evropská unie je globálním lídrem v politice zmírňování dopadů změn klimatu. Zároveň ale i když uznává, že otázky klimatické spravedlnosti musí být řešeny, tak se EU stále snaží udržovat své celkové bohatství. To má i své paradoxy, v Česku si tak nejsme vědomi toho, že naše země patří mezi největší producenty skleníkových plynů na hlavu v rámci EU.

Bronislava Tomášová: Zohledňování role žen a dívek i různých dalších zranitelných skupin ve společnosti patří k základním principům klimatické bezpečnosti. Česko se přitom v této oblasti soustředí na práci v terénu přes konkrétní projekty rozvojové spolupráce či účasti na projektech mezinárodních organizací, např. OBSE na západním Balkáně. Jsme si dobře vědomi, že změna klimatu může být příležitostí právě i pro posílení lidských práv, zejména žen, dětí a marginalizovaných skupin. Jejich lepším začleňováním do rozhodovacích procesů při budování klimatické odolnosti, především na lokální úrovni jako např. při hospodaření s půdou či vodou, má ve svém důsledku také pozitivní dopad na budování míru, hlavně v zemích historicky postižených konflikty a vysokou mírou potenciální nestability.

Nada Johannisová: Klimatické změny dopadají nejvíce na drobné zemědělce (kteří přitom produkují 70 % světových potravin) a na samozásobitele, kteří jsou v přímém kontaktu s půdou a čelí suchům, požárům a dalším mimořádným událostem. Velká část z nich jsou právě ženy. Česká republika by se měla veřejně přihlásit k myšlence potravinové suverenity, jež nad imperativy globálního obchodu staví práva jednotlivých zemí podporovat a chránit své drobné potravinové producenty a lokální produkci pro lokální spotřebu. Takové politiky mají zároveň význam pro mitigaci klimatické změny. Nebezpečím pro zranitelné skupiny např. v Africe či Latinské Americe je ale i tlak na těžbu nerostů, potřebných k přechodu na obnovitelné zdroje energie, jako je kobalt či lithium. „Zelená transformace“ ve svém povrchním až naivním pojetí tak hrozí de facto – další vlnou extrakcí surovin z „periferie“ směrem k „jádru“. Na takovéto problémy by politici měli upozorňovat na mezinárodních fórech, stejně jako na problematický dopad tzv. carbon offsettingu, který prosazuje evropská Zelená dohoda.

Klára Bělíčková: Je to složitá otázka, ale jednoduše musíme být více sociální. Klimatická krize prohlubuje všechny nerovnosti a víme, že její následky dopadají nejvíce na ty nejchudší, ženy a menšiny; ti ale za klimatickou krizi mohou nejméně. Je to složitý systém, jenž se těžko nabourává. Základem je, aby se i do mezinárodní politiky dostávali lidé, o kterých se rozhoduje. Následně je třeba podporovat konkrétní opatření sociální politiky, jako je sociální bydlení, podpora zaostávajících regionů, budování veřejné udržitelné dopravy, kvalitní vzdělávání v místech, kde chybí, stejně tak zdravotnictví, přijetí Istanbulské úmluvy, vystoupení z Energetické charty, dialog o zkráceném pracovním týdnu a mnoho dalšího... To jsou témata, která se otevírají, a to i pro zahraniční politiku, ale v Česku zatím končí jen u diskusí. Jestli tak moc toužíme být „Západem“, musíme přestat vnímat slovo sociální jako synonymum pro nedemokratické. Věřím, že z toho v závěru dokážeme profitovat a vybudovat udržitelnější svět, protože „klimatická spravedlnost bude“. ●

Analýza: Spravedlivá transformace v nespravedlivém světě

Kateřina Davidová

Zelená transformace bude spravedlivá, nebo nebude žádná. Toto okřídlené rčení je často slyšet z úst evropských politiků na adresu potřeby propojit přechod k uhlíkové neutralitě se sociální ohleduplností a spravedlností. V teorii je to jasná podmínka toho, aby tato velká společenská transformace byla nejen úspěšná, ale i přijatelná pro veřejnost. Tedy, aby nejen vedla ke dlouhodobému snížení emisí skleníkových plynů, ale aby zároveň podpořila sociální smír. V realitě se však v nerovně nastaveném systému spravedlnosti dosahuje těžko a ani zelená transformace není výjimkou.

V užším slova smyslu se za spravedlivou transformaci nejčastěji označuje přechod od těžby a spalování uhlí k ekologičtějším obnovitelným zdrojům, aniž by v daném uhelném regionu došlo ke ztrátě pracovních míst a negativním dopadům na místní obyvatele. Spravedlivou transformaci lze ale chápat i širěji. Může se týkat i jiných odvětví ekonomiky, jež budou procházet podobnými změnami. Typickým příkladem je automobilový průmysl, který bude postupně přecházet od výroby aut se spalovacími motory na elektromobily. Z toho přirozeně plynou jak příležitosti, tak i rizika pro zaměstnance (zejména pro ty zaměstnané ve výrobě komponentů), jež bude třeba řešit. Principy spravedlivé transformace lze ale aplikovat i na společnost jako takovou a snažit se cíleně minimalizovat rozdíly mezi vítězi a poraženými přechodu na nízkouhlíkovou ekonomiku, ať už na úrovni států, regionů či globálně.

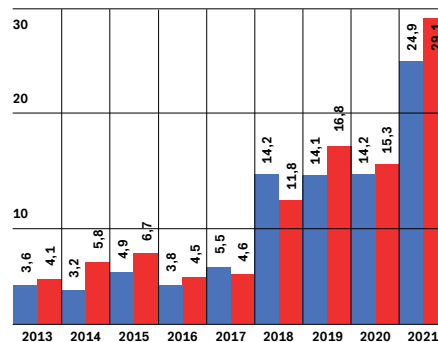
Předně je třeba říct, že stoprocentně spravedlivá sociálně-ekologická transformace patrně nebude možná. Stejně tak, jako změna klimatu dopadá na různé profese, komunity či celé země nerovnoměrně, tak i politiky na její mitigaci budou mít různé dopady na různé segmenty společnosti. Lidé pracující v emisně náročných odvětvích ekonomiky (např. zemědělství, ocelářství, těžební průmysl) pocítí změny silněji než lidé pracující v modernějších a emisně nenáročnějších odvětvích. Podobně také lidé žijící na periferiích pocítí zdražování fosilních paliv v návaznosti na zavádění uhlíkových daní či emisních povolenek více než lidé v centrech, např. (a nejenom) díky horší dostupnosti hromadné dopravy nebo horšímu přístupu k dálkovému vytápění. V neposlední řadě nízkopříjmové domácnosti budou mít horší startovní pozici při pořízování čistých technologií (solárních panelů, tepelných čerpadel, elektromobilů apod.), u nichž jsou často relativně vysoké počáteční náklady, byť náklady na provoz jsou poté dlouhodobě nižší než u technologií využívajících fosilní paliva. Ve výsledku ušetří jak emise, tak finance.

Znečišťovatel (ne)platí

Tyto existující nerovnosti a rozdílné výchozí situace je třeba mít při tvorbě klimatických a sociálních politik na paměti a pokusit se je co nejvíce kompenzovat, nikoliv prohlubovat. Zcela zásadní pak je dodržovat princip „znečišťovatel platí“ a nastavovat veřejné politiky tak, aby náklady na snižování emisí nesli primárně ti, kteří jich nejvíce produkují. Za tímto účelem vznikl před téměř dvaceti lety evropský systém obchodování s emisními povolenkami (EU ETS) zpoplatňující emise oxidu uhličitého. Velká průmyslová zařízení typu uhelných elektráren, tepláren, rafinérií, oceláren či cementáren tak musí nakupovat takové množství povolenek, které odpovídá jimi vypuštěným emisím.

Je ale mnoho cest, jakými mohou znečišťovatelé princip „znečišťovatel platí“ obcházet a reálné náklady za vypuštěné emise přenášet na celou společnost. Jednu takovou cestu nabízí přímo systém obchodování s emisními povolenkami, který dává členským státům možnost poskytovat průmyslovým podnikům povolenky zdarma na

pokrytí buď části nebo i veškerých svých emisí. V letech 2013 až 2021 byla v Evropské unii více než polovina emisí v systému EU ETS vypuštěna bezplatně (konkrétně 53 % emisí bylo pokryto bezplatnými povolenkami, a náklady tak nesly státy, nikoliv znečišťovatelé). Členské státy za tuto dobu přišly o 136 mld. EUR, které byly přiděleny průmyslovým podnikům bez jakýchkoliv podmínek. Graf níže ukazuje částky (modrá), které členské státy výnosy z emisních povolenek získaly (a mohly je dále reinvestovat do ekologických opatření), a částky (červená), které členské státy „přenechaly“ velkým průmyslovým podnikům skrze povolenky zdarma.

Zdroj: https://wwwfeu.awsassets.panda.org/downloads/ets_revenues_report_2022__web__final.pdf.

Existují i další způsoby, jak se velcí znečišťovatelé mohou vyhnout své odpovědnosti a přenášet náklady vzniklé vypouštěním emisí skleníkových plynů (tzv. negativní externality) na stát a společnost. Jeden z takových se skrývá v nástroji, který má spravedlivou transformaci přímo ve jméne. Fond spravedlivé transformace vznikl za účelem podpory evropských uhelných regionů při přechodu od uhlí k obnovitelným zdrojům energie. Záměrem je pomoci místním lidem a komunitám projít procesem změny bez toho, aniž by došlo k nárůstu nezaměstnanosti, zhoršení životních podmínek a obecně, aby tyto již tak drancované regiony netrpěly ještě více než doposud.

Členské státy, ve kterých se uhlí těží a které mají na prostředky z Fondu spravedlivé transformace nárok (včetně České republiky a konkrétně Ústeckého, Karlovarského a Moravskoslezského kraje), měly za úkol vypracovat Teritoriální plány spravedlivé transformace. Na jejich základě poté dojde k uplatňování prostředků. Analýza organizace CAN Europe ale ukázala, že mnoho států se snaží využít evropské finance na pokrytí nákladů vzniklých samotnou těžbou, zejména na sanaci, revitalizaci a rekultivaci krajiny po těžbě. Na tyto účely však veřejné prostředky z fondu jít nemají, jelikož tuto povinnost ze zákona nesou samotné uhelné společnosti a jejich vlastní speciální fondy. Analýza identifikovala tento problém především v zemích střední a východní Evropy včetně Česka.

Kritickou zprávu o českém Teritoriálním plánu spravedlivé transformace přinesl i *Deník Referendum* na základě hodnocení Evropské komise.

Zmiňován je příklad firmy Sev.en Energy žádající z Fondu spravedlivé transformace o finance na proměnu vytěženého hnědouhelného lomu, které by si na to ovšem sama měla odkládat stranou. Uhelné firmy v Česku navíc už tak pobírají neférové výhody např. ve formě extrémně nízkých poplatků za vytěžené uhlí. Mezi lety 2009 až 2017 tím česká vláda přišla o 15 mld. Kč, které by jinak mohly být vynaloženy třeba na podporu nízkopříjmových domácností v uhelných regionech. Veškeré tyto výjimky a výhody spadají do kategorie fosilních dotací uměle zvýhodňujících provozování fosilních paliv oproti čistým zdrojům energie a zpomalujících tak zelenou transformaci. Dokud budou fosilní dotace fungovat tak, jako doposud, nelze hovořit o skutečně spravedlivé transformaci. Cesta je však ještě dlouhá, Česká republika doposud nemá ustávenou ani jednotnou definici fosilních dotací.

(Ne)prohlubování existujících nerovností

Jelikož fosilní paliva nevyužívají a emise neprodukují pouze velké firmy, ale i malé a střední podniky a domácnosti, je logickým dalším krokem v ochraně klimatu zpoplatnění emisí oxidu uhličitého také pro tyto subjekty. Evropská komise navrhla a členské státy následně schválily zavedení paralelního systému obchodování s emisními povolenkami pro sektory silniční dopravy a vytápění, což jsou sektory, které až doposud nepodléhaly jednotnému zpoplatnění uhlíku a jejichž emise neustále rostou. Nový systém emisního obchodování by měl začít platit v roce 2027 či 2028 (v závislosti na ceně fosilních paliv v té době) a bude doprovázen vznikem nového Sociálního klimatického fondu. Pokud chceme emise z dopravy a vytápění snížit, je zpoplatnění uhlíku efektivní cestou. Jakmile se však dotýká běžných občanů (nikoliv průmyslových podniků), je třeba postupovat opatrně, a ještě více dbát na spravedlivé rozvrstvení nákladů i výnosů tohoto mechanismu.

Stále častěji se dnes hovoří o tom, že klimatická politika bude mít rozdílné dopady na obyvatelstvo žijící na venkově a na lidi ve městech. Propast mezi venkovem a městem se tak může ještě prohloubit. Ostatně z průzkumů vyplývá, že obyvatelé venkova podporují klimatické politiky méně než obyvatelé měst. V Norsku jsou např. lidé žijící ve městech více ochotní akceptovat a platit uhlíkovou daň oproti obyvatelům venkova. Podobné výsledky vyplynuly i z průzkumů prováděných ve Švédsku, Francii či USA. Nedávný výzkum vnímání klimatických politik mezi lidmi žijícími ve městech a na venkově v Norsku ukázal, že klimatické politiky přispívají k větší polarizaci městské a venkovské populace. Zatímco na obecní úrovni lidé souhlasí, že je nutné klimatickou změnu zmírňovat, jakmile dojde na konkrétní politiky, postoje respondentů se značně liší v závislosti na tom, kde bydlí.

Tvůrci politik by si měli tohoto fenoménu být vědomí a snažit se dopady klimatických politik co nejvíce kompenzovat právě lidem žijícím dále od hlavních center. Inspirací může být třeba Kanada, kde zavedení uhlíkové daně šlo ruku v ruce s tzv. Climate Action Incentive Payment, neboli klima-

Je mnoho cest, jakými mohou znečišťovatelé princip „znečišťovatel platí“ obcházet a reálné náklady za vypuštěné emise přenášet na celou společnost

tickým rabatem. Jedná se o navrácení výnosů z uhlíkové daně tak, aby se kompenzovaly náklady pro domácnosti. Klimatický příspěvek je plošný, neodvívá se od výše příjmů domácností, ale od toho, v jaké provincii se domácnost nachází. Více odlehle lokality dostávají příspěvek vyšší, aby se vyrovnalo to, že lidé zde musí déle dojíždět za prací či na nákupy a neexistuje zde tak hustá síť hromadné dopravy jako v centrálních oblastech.

Podobný příklad můžeme vidět i v sousedním Rakousku. Zde byla zavedena uhlíková daň a spolu s ní tzv. Klimabonus. Výše bonusu je zde také navázaná na vzdálenost od hlavních center, čím dále od měst lidé bydlí, tím vyšší příspěvek dostanou. Například čtyřčlenná rodina žijící na rakouském venkově dostane ročně 600 EUR. Zajímavé je, že první platba proběhla ještě před zavedením uhlíkové daně, což zvýšilo veřejnou podporu tomuto opatření. Zároveň se zde nejedná o nahodilou politiku, ale o součást rozsáhlé ekologicko-sociální daňové reformy.

Důležitá jsou ale i systémová opatření a změny. Stát by měl podporovat rozvoj a dostupnost veřejné dopravy oproti individuální automobilové dopravě. Programy na zateplování budov, jako je i v Česku kritizovaný program „Oprav dům po babičce“, mají z hlediska spravedlivé transformace smysl, jelikož urychlí tempo renovace budov, ochrání domácnosti proti rostoucím cenám za vytápění a pomohou ke snižování emisí skleníkových plynů. Stejně tak lze pozitivně hodnotit i program „Nová zelená úsporám Light“, který se zaměřuje na nízkopříjmové domácnosti a pomáhá jim překlenout častý problém s nedostatečnými prostředky pro počáteční investici do zateplení či instalace solárního systému.

Jak bylo řečeno v úvodu, je velmi pravděpodobné, že zelená transformace nebude stoprocentně spravedlivá, stejně tak jako samotná klimatická změna není spravedlivá. Vlády by se ale měly snažit navrhnout politiky tak, aby náklady nesli v co největší míře velcí znečišťovatelé a domácnosti byly v přechodu na nízkouhlíkovou ekonomiku naopak co nejvíce podporovány. Důsledné dodržování principu „znečišťovatel platí“ je nutný předpoklad pro úspěšnou sociálně-ekologickou transformaci. ●

→ Autorka působí v Centru pro dopravu a energetiku, kde se zaměřuje na klimatickou a energetickou politiku EU a ČR a na transformaci středoevropského regionu na nízkouhlíkovou ekonomiku. Působí také jako seniorní výzkumná pracovnice v Institutu pro evropskou politiku EUROPEUM, kde vede klimatický tým.

Komentář: Klimatická krize versus ženy: jak se projevují genderové rozměry změny klimatu

Petra Jelínková

Podle průzkumů muži zanechávají vyšší uhlíkovou stopu a také převažují ve vedení podniků v odvětvích, která budou klíčová pro zelenou transformaci. Nejde však o jediný genderový rozměr klimatické nerovnosti. Ženy jsou celkově méně zastoupeny v rozhodovacích pozicích, a navíc kvůli strukturálním nerovnostem mají ztížené možnosti, jak se s dopady klimatické změny vyrovnávat. Klimatickou krizi tedy nelze řešit spravedlivě bez zohlednění genderových a sociálních aspektů.

Genderové rozdíly v dopadech změny klimatu jsou významné prakticky ve všech zemích, jejich konkrétní podoba se ale v různých částech může značně lišit. Abychom získali ucelený obrázek, dává smysl pohlížet na genderové aspekty intersekcionalním pohledem – a vedle genderu samotného tak zohlednit i další charakteristiky, především socio-ekonomický status, místo bydliště, etnicitu, věk, příslušnost k nejrůznějším menšinám, zdravotní stav či vzdělání.

V globálním měřítku platí, že čím chudší člověk je, tím méně ke změně klimatu přispívá (i v tom smyslu, že méně těží z výdobytků vyspělých průmyslových ekonomik, které ke změně klimatu přispěly největší měrou). Současně má omezenější možnosti, jak se následkům bránit, zmírňovat je nebo se jim

přizpůsobovat. Zároveň mezi chudými nebo chudobou ohroženými osobami častěji najdeme ženy. Zdaleka přitom nejde jen o chudobu v absolutním smyslu, ale i relativní chudobu v bohatších zemích. Ostatně i u nás patří ke skupinám nejvíce ohroženým chudobou seniorky a matky samoživitelky.

Tiha klimatické nespravedlnosti na globálním Jihu

Nejspíš si dokážeme představit, jak tíživě doléhají důsledky klimatické změny na ženy v chudých zemích globálního Jihu. Jen sotva si ale uvědomujeme obrovskou škálu vzájemně provázaných problémů, které to obnáší. Podívejme se např., co se stane, když se kvůli suchu zhorší dostupnost pitné vody. V drtivé většině případů patří obstarávání vody – spolu s jídlem a topivem – k tradičním úkolům žen. Řada žen tak musí denno-

denně putovat za vodou delší vzdálenosti, což se podepisuje na jejich zdravotní kondici a náchylnosti k nemocem, umocňuje podvýživu a také je to vystavuje vyššímu riziku přepadení nebo znásilnění.

Mnohé oblasti se navíc kvůli suchu, vlnám vedra nebo záplavám a dalším extrémním projevům počasí stávají částečně nebo zcela neobyvatelnými. Tyto jevy vyhánějí miliony lidí z jejich původních domovů, a způsobují tak vnitřní vysídlení nebo migraci. A opět jde o situace, v nichž ženy čelí výrazně vyššímu nebezpečí. Začíná to už tím, že při přírodních katastrofách mají ženy mnohonásobně nižší šanci na přežití. Do určité míry se na tom mohou podílet fyzické dispozice, ale velmi častý důvod spočívá jinde – v průměru mají ženy v mnoha zemích světa nižší vzdělání, což je znevýhodňuje mj. tím, že mají

horší přístup k informacím a dalším zásadním dovednostem (např. plavání).

Nepříznivé podmínky k životu a zhoršená dostupnost zdrojů, včetně vody, značně zvyšují riziko konfliktů a tím přinášejí další ohrožení. A ani migrace pochopitelně nemusí být snadnou cestou ven, protože se zvláště pro ženy pojí s riziky jako obchodování s lidmi, násilí nebo se zranitelností při problematické práci bez dostatečné pracovněprávní ochrany, mnohdy načerno a v nebezpečných podmínkách. Snad ani není třeba rozebírat, nakolik bude závažnost všech těchto rizik stoupat přímo úměrně s chudobou. I v případech, kdy se podaří přesun do bezpečnějších zemí, kvůli statusu migrantů, rasismu a diskriminaci tyto lidé zůstanou ve zranitelnější pozici. Následky změny klimatu i jiných krizí na ně budou dopadat o to silněji.

Ti, kdo ve svých domovských zemích zůstanou a okolnosti je nedoženou k odchodu, budou často zápolit s vyšší teplotou, která v některých regionech může sama o sobě ohrožovat zdraví a život. V regionech, kde je většina obyvatelstva přímo závislá na zemědělství, bude nebezpečím mj. degradace půdy, nepředvídatelné počasí, a tedy i horší předvídatelnost a kvalita úrody.

Globální Sever: méně zjevná, avšak palčivá rizika

Mohlo by se zdát, že ekonomicky vyspělejší země globálního Severu tak dramatické potíže spojené se změnou klimatu (zatím) neřeší. Do určité míry jsou v našem regionu dosavadní dopady skutečně o něco menší. Svou roli nepochybně sehraává i to, že díky rozvinutější infrastruktuře a poměrně dostupným službám se daří některé obtíže zmírňovat a účinněji zvládat nebo napravit jejich důsledky. Částečně jde ale o jakýsi optický klam, zejména v těch oblastech, kde klimatická krize prohlubuje nebo přináší častější výskyt těch problémů, které vyvěrají i z dalších příčin.

Například nedostatek vody v našich končinách může souviset s dopady málo udržitelného extenzivního zemědělství nebo s těžbou (jak se ukazuje např. v Libereckém kraji vlivem hnědouhelného polského dolu Turów). Zhoršují ho a výhledově dále zhoršovat budou rostoucí teploty a dlouhá sucha střídaná nárazovými dešti, při nichž vyprahlá krajina bez potřebných opatření nedokáže přivlastit vodu zadržet. Podobně lesní požáry nejsou ničím zcela novým, ale nahrává jim sucho způsobené změnou klimatu. Klesající biodiverzita sice není přímým důsledkem změny klimatu, avšak je s ní provázaná a jejich negativní dopady se posilují. Města neposkytující ve veřejném prostoru dost zeleně, vodních prvků a stinných míst a nepodporující bezpečnost pro pěší, jízdu na kole nebo příjemnou a dostupnou veřejnou dopravu nejsou uzpůsobená na extrémní vedra, kte-

Provoz pečujících služeb vyžaduje energii, jejich podstata je ale na rozdíl od sféry průmyslové produkce přirozeně bezuhlíková

řích očekáváme čím dál víc, a zejména pro zranitelnější skupiny se stanou nehostinným místem či dokonce život ohrožující pastí. Venkovské oblasti na tom mohou být lépe svou blízkostí přírodě, ale větší návaznost na zemědělství a infrastrukturu izolovanost na ně kladou zase jiná, specifická rizika.

V čem jsou dopady klimatické změny v našich podmínkách genderově nerovné? I u nás mají dosud ženy výrazně nižší příjmy, v průměru téměř o pětinu, což se promítá nejen ve mzdách a platech, ale i ve výši starobních důchodů. Drtivou většinu osob na rodičovské představují ženy, což je v mnoha případech vystavuje ekonomické závislosti na partnerovi nebo nestabilitě a nepředvídatelnosti samoživitelské role. Právě u takové skupiny už dnes hůře doléhá inflace spojená se zdražováním. Předpokládá se, že změna klimatu významně ovlivní i zemědělství a potravinářství, což může dále zhoršit dostupnost potravin.

Pečující role, často zastávaná ženami, znamená zvýšenou (do velké míry neohodnocenou) zátěž a právě ti, jimž je třeba péči věnovat – děti, starší osoby a lidé s chronickými zdravotními problémy – odnášejí dopady klimatické krize obzvláště citelně. Tím se nároky na péči ještě zvyšují. To se týká i profesionálního sektoru péče – zdravotnictví a sociální služby jsou celosvětově silně feminizované a konkrétně u nás v nich pracuje okolo osmdesáti procent žen. Ačkoliv finanční ocenění a prestiž těchto zaměstnání to většínou neodrážejí, jde o práci nehraditelnou a zasluhující si více pozornosti nejen s ohledem na demografické trendy jako stárnutí populace, ale také kvůli své významné roli v transformaci k udržitelnosti. Jejich provoz vyžaduje energii, ale podstata jejich služeb je na rozdíl od sféry průmyslové produkce přirozeně bezuhlíková.

Čas na genderově citlivou klimatickou politiku

Genderově a sociálně uvědomělá adaptační opatření na změnu klimatu přitom mají širší pozitivní dopad – pomáhají zvyšovat celkovou odolnost, odstraňovat (fyzické i metaforické) bariéry a nerovnosti a celkově přispívají k vyšší kvalitě života. Navíc najdeme spoustu praktických příkladů v našem blízkém okolí. Například Vídeň (a s ní i další evropská města) uplatňuje už několik desetiletí tzv. gender mainstreaming – tedy zohledňování potřeb různých skupin obyvatelstva a díky tomu vytváření efektivnějších a spravedlivějších politik. Taková perspektiva bere

v potaz nejen samotný gender, ale i další charakteristiky včetně věku nebo zdravotních možností a potřeb. Tuto genderovou optiku lze aplikovat do všech oblastí politiky od územního plánování a bydlení přes sociální péči, zdravotnictví, vzdělávání a kulturu až po dopravu a energetiku.

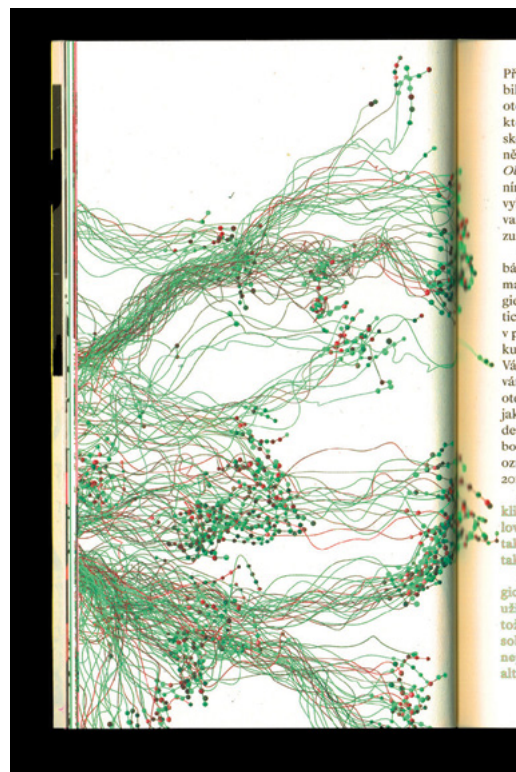
Spravedlivá klimatická politika má potenciál snižovat genderové a sociální nerovnosti. A naopak, genderová a sociálně uvědomělá politika (a také bezpečnostní a zahraniční politika) může významně přispívat k řešení změny klimatu i dalších zásadních environmentálních problémů dneška jako krize biodiverzity. Mezinárodní instituce včetně OSN, Světové zdravotnické organizace i Evropského institutu pro rovnost žen a mužů upozorňují na propojenost genderu a klimatu řadu let. Zpráva o rovnosti žen a mužů a klimatické spravedlnosti zazněla i na půdě Evropského parlamentu. Mezinárodní agentura pro obnovitelnou energii (IRENA) vydala rozsáhlou zprávu o roli žen a příležitostech v transformaci energetiky vstříc udržitelnosti.

Kromě toho na propojení mezi nespravedlivým postavením žen a degradací životního prostředí už půl století upozorňuje ekofeminismus a globální hnutí za klimatickou spravedlnost. Ukazuje se však, že genderová perspektiva se do praktických politik propisuje naprosto mizivě, jak upozorňuje nedávná studie AMO *Genderová (ne)rovnost v českých klimatických politikách: propojování opatření v době zelené a společenské transformace*.

Změna klimatu představuje na jedné straně zásadní výzvu jak svými dopady, tak kvůli tomu, že její souvislosti a projevy jsou propojené a často obtížně představitelné. Na druhé straně mohou komplexně pojetá klimatická opatření příhodně doplňovat a podporovat opatření žádoucí v jiných oblastech a posilovat obecnou odolnost. Prvním krokem je tyto aspekty ještě lépe zviditelnit a ozřejmit. Dalším krokem musí být jejich začleňování do politik na všech úrovních, od komunálních a celostátních až po mezinárodní. A to bude jen stěží možné, pokud ženy nedostanou více příležitostí se na těchto politikách také podílet. ●

→ Autorka působí jako výzkumnice v oblasti genderové spravedlnosti a průniku sociálních a environmentálních témat a rozšiřuje si vzdělání v psychoterapii.

Rozhovor: Do Česka se antiklimatická agenda dostávala spolu s volnotržním fundamentalismem, říká autor knihy o klimatických dezinformacích Vojtěch Pecka Eva Svobodová

Sociologovi Vojtěchu Peckovi vyšla před pár měsíci kniha *Továrna na lži: výroba klimatických dezinformací*. Píše v ní mj., proč se korporace ExxonMobil rozhodla na začátku šedesátých let pustit do rozsáhlého klimatického výzkumu a proč od osmdesátých let začala vlastní výzkum dokazující vliv spalování fosilních paliv na globální oteplování popírat. Sociolog do globálního kontextu zasazuje český případ, kde se po pádu železné opony hlavním podporovatelem klimaskeptické scény stal Václav Klaus. V rozhovoru jsme rozebírali vliv médií i otázku odpovědnosti za šíření klimatických dezinformací.

Vaše kniha má podtitul výroba klimatických dezinformací. Kde je pro vás hranice mezi zdravým pochybováním a dezinformací? Podle mě je to nějaké kontinuum a je dobré začít u pólů, jsou nejvýraznější: Vyložená dezinformace se dá poměrně jasně definovat. Jedná se o cíleně šířenou nepravdu, o níž její šířitel ví, že je nepravda, a šíří ji za konkrétním účelem. Dezinformace může sloužit jako politický nástroj, nebo nástroj, který mění realitu tak, aby byla více v souladu se zájmy šířitele. Ale to je jen omezené spektrum.

Když je dezinformace úspěšná, tak se začne šířit informačním prostorem. Lidé už ji nešíří jako nepravdu, protože jsou přesvědčeni o tom, že ta dezinformace je pravdou. Tam už je složitější mluvit o dezinformaci jako takové. Sociální vědy se snaží celou terminologii kolem dezinformací strukturovat, neboť tu máme i pozice, kdy někdo používá vědecké výzkumy, ale s daty pracuje velice selektivně. V tom vyniká např. Björn Lomborg, který se sice snaží zachovávat vědecké standardy, jako je např. citační aparát apod., ale vybírá si jen část dat. V další části toho kontinua se dostáváme k ekonomickým či politickým otázkám, jež jsou někdy opěně o hodnoty – kupř. jaké sklonky k vnímání rizika máme. Jestli spíš tíháme k tomu ho snižovat, nebo to risknout a doufat, že z té situace zvládneme vyklíčitovat. A tím se pomalu posouváme k pólu, kdy už se o dezinformacích mluvit nedá.

V knize je několik strhujících příběhů, které nám nabízíte. Jeden z nich je bezpochyby klimatický výzkum ExxonMobilu. Proč korporace takto rozsáhlý výzkum sponzorovala a proč se ho posléze rozhodla popřít? Je to velice zajímavá historie, ale myslím, že není ještě úplně prozkoumaná. Až v posledních řekněme 15 letech se ten problém více tematizuje. Z dostupných prací zkoumajících korporátní archivy je patrné, že už na konci padesátých let začala být klimatická změna pro fosilní průmysl téma. Jedna z prvních zpráv z konce padesátých let předkládala celkem zřejmou hypotézu, že se do velké míry mění složení atmosféry, které je způsobené spalováním fosilních paliv. V průběhu šedesátých let se pak výzkum začal více rozvíjet. Bylo ale zřejmé, že pro fosilní průmysl jako celek, nejenom pro Exxon nebo v té době ještě Esso, to bude představovat problém.

Myslíte tedy, že ta motivace byla vědět, kudy vést svůj byznys? To také. Exxon se snažil pochopit, jakým způsobem bude schopen opustit fosilní paliva, pokud to bude nutné. V tu dobu probíhala i čilá výměna informací mezi Exxonem, akademií a státem. To, že Exxon hlavně na začátku devadesátých let šel cestou otevřeného popření svého vlastního výzkumu, bylo způsobeno hlavně tím, že v tom nebyl schopen

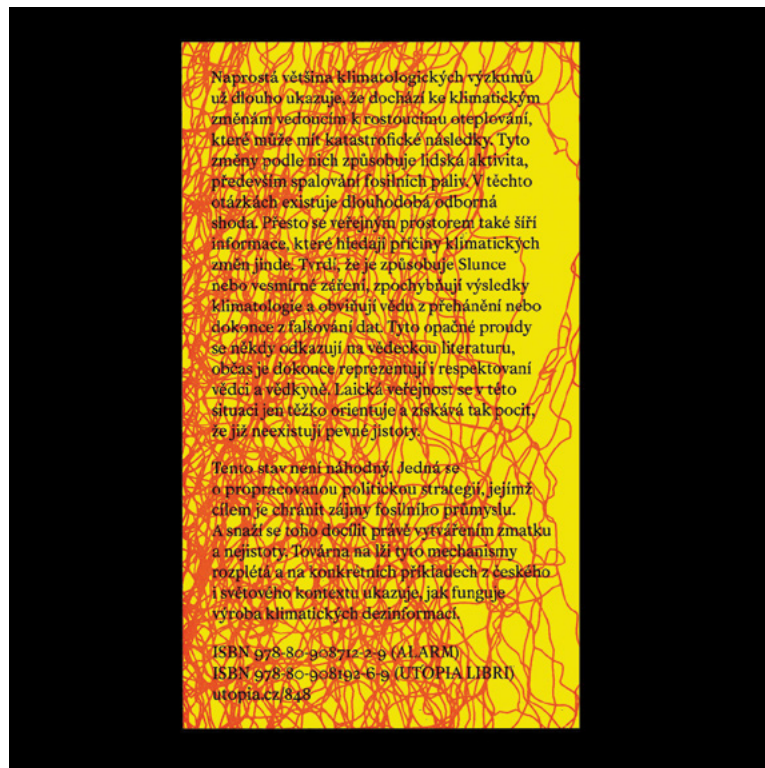
Pro velkou část environmentálních problémů se těžko hledá odpověď v rámci ideologie vlastnického fundamentalismu

najít nějakou svou profitabilní roli. Zkoumali jak solární panely, tak baterie a další alternativní zdroje k fosilní energii, dokonce i jaderné zdroje. Od osmdesátých let to ale opouští. Paradoxně spolu s tím, když se ukazuje čím dál tím jasněji, že spalování fosilních paliv bude problém. Zároveň ale zjišťují, že je to stále ještě příliš ziskové a není pro ně snadné se najednou složitě transformovat v něco jiného. Exxon přece jen nebyl jediný na trhu, byla to jedna korporace uprostřed tržního prostředí.

V knize popisujete, že proměna v takovémto sektoru trvá často desetiletí. ExxonMobil měl tedy od konce padesátých let k dispozici nějakou hypotézu

zat, že změna spojená s ohříváním planety bude pozitivní. To je mimochodem argument, který se z některých kruhů ozývá až do teď. Že to oteplení bude pozitivní. V některých oblastech to může dávat smysl, protože dopady klimatické změny nejsou rozložené rovnoměrně. V planetární perspektivě to v některých případech může dopadnout katastrofálně, některé oblasti z toho mohou naopak profitovat.

V tu dobu bylo spíš jasné, že musí dojít k rozsáhlému výzkumu. Fosilní korporace projektují plány a infrastruktury na desetiletí dopředu. Proto Exxon to téma začal zkoumat, aby nebyl v budoucnu zaskočený. Z výpovědí přímých aktérů a zároveň z aka-

o tom, že spalování fosilních paliv způsobuje globální oteplení. A přesto se korporace v průběhu osmdesátých let a zejména v devadesátých letech rozhodne od výzkumu upustit a spíš se dát jinou cestou. Proč k tomu došlo a jaký byl další vývoj Exxonu? Ke konci padesátých let tady byla nějaká hypotéza o tom, že máme problém. Byl zřejmý ohřívací efekt spalování fosilních paliv. V tu dobu ale to pole bylo nejisté. Třeba se také mohlo uká-

demických a investigativních výzkumů vyplývá, že Exxon měl velké výzkumné oddělení, které je mělo posunout před konkurenci. To se mění v osmdesátých letech, kdy došlo k propadu cen fosilních paliv a Exxon byl nucený svoje výdaje seškrtnout. Klimatické výzkumné oddělení bylo na ráně, protože nemělo bezprostřední vliv na podnikání Exxonu. Zároveň se začalo ukazovat, že ta jejich odhalení představují pro korporaci jen další problém, pokud chce dál působit v oboru

těžby fosilních paliv. Některé zprávy, a já to uvádím ve své knize, říkají, že do roku 2000 nebudeme schopni indikovat změnu. Ona bude probíhat, ale my ji nebudeme schopni odlišit od přirozené variace klimatického systému, který osciluje v čase. Tudiž další výzkum Exxonu přináší jen další problémy.

Dále to bylo způsobeno také nástupem Lee Raymonda, tvrdého byznysmena, který mimo to byl také volnotržní fundamentalista. Tam už se začala projevat politická ideologie, jež klimaskepticismus žene do dneška. Je to ideologie do velké míry přesvědčená o tom, že veřejná správa nemá mluvit do tohoto druhu problémů. Všechno má vyřešit prioritizace vlastnického práva, které v rámci tržního systému rozhodne, co je ta správná cesta. Trh řekne, že správná cesta je, že my budeme těžít dál, a když někdo přijde na něco ziskovějšího, tak nás vyřadí z trhu, a i my na ten nový byznys popř. přejdeme. Teď ziskovější cestu nevidíme a to, že se bude v budoucnu oteplovat, nás zas tak nezajímá. On osobně se navíc vyjadřoval do médií v tom smyslu, že ten druh předpovědi, jenž dává klimatická věda, je z principu nemožný. Nemůžeme vědět, jak bude vypadat budoucí klima, a tudíž by nás to vůbec nemělo zajímat.

Mohl byste k tomu udělat takovou krátkou tečku? Co se stalo potom? Jak se k tomu dnes ta firma staví? V devadesátých letech začíná Exxon rozjíždět to, o čem je má kniha, a to popírání závažnosti změn klimatu. V klimatické vědě začalo být jasnější, že to bude problém – k čemuž přispěl i výzkum Exxonu. Zároveň tyto skutečnosti začaly iniciovat i mezinárodní vyjednávání a vznik orgánů, jako je např. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change, č. Mezivládní panel pro změnu klimatu) při OSN, a první snahy o závazné mezinárodní smlouvy o omezení emisí skleníkových plynů. Po vzoru toho, co jsme viděli např. u Montrealského protokolu a omezení látek poškozujících ozonovou vrstvu. Tyto mezinárodní politické kroky představovaly pro fosilní průmysl primární problém.

Co říkala věda sama o sobě, bylo nepodstatné. Svá výzkumná oddělení měl fosilní průmysl k tomu, aby vědu umně využíval jako konkurenční výhodu. Pokud se ale začne otáčet věda proti byznysu, tak se začne stávat nepřítel. Opakovaně to vidíme i v jiných oblastech. A to se stalo právě v devadesátých letech, kdy byl nakonec

přijatý Kjótský protokol, na jehož základě měly být omezeny emise skleníkových plynů. Po roce 2000 se jejich rétorika začíná zjemňovat. Začínají pouštět otevřený útok proti klimatické vědě a začínají přecházet na „greenwashing“. Začínají říkat „my budeme součástí toho řešení. Budeme dělat syntetická paliva, paliva z řas“, atd. Když se ale podíváte, co reálně Exxon dělá, tak je to naprosto zanedbatelné. Pro korporaci je to pouhý zlomek jejich investic. Ale už nějakou dobu není otevřeným popíračem reality klimatické změny.

Vy jste v předešlé odpovědi použil slovo volnotržní fundamentalismus. Jak tento typ myšlení, který získává na síle právě v průběhu osmdesátých let, ovlivnil téma, o kterém píšete? Ať už u nás nebo ve Spojených státech. Tohle je zajímavá linka i pro nás, protože k nám se popírání závažnosti klimatických změn dostává sekundárně spolu s volnotržním fundamentalismem. Téma popírání klimatické změny k nám nepřišlo samo od sebe, ale v návaznosti na ideologický problém, který představuje. Na začátku sedmdesátých let USA začaly přijímat zákony na ochranu životního prostředí, které postupně omezovaly moc průmyslu a kladly na něj požadavky, na něž do té doby nebyl zvyklý. Spolu s rozvojem průmyslu začalo docházet k značnému znečištění životního prostředí, např. v podobě smogu, kontaminace země a vody apod. Postupně se začaly projevovat jejich dopady a od šedesátých let začalo vznikat hnutí na ochranu spotřebitelů. Právě volnotržní fundamentalismus byl specifický druh odpovědi na tento tlak, který si zároveň začal vynucovat některé změny v právu a začal regulovat průmysl. Volnotržní fundamentalismus byl specifický druh odpovědi, vypracování ideologie, která proti tomuto regulačnímu tlaku působí. Začne s argumentací typu, že tady se jedná o naši svobodu a regulace je útok na svobodný svět, a tím obchází celou debatu o zdravotních dopadech.

Teď vyšla skvělá knížka *Naomi Oreskes: Velký mýtus: Jak nás americký byznys naučil nenávidět vládu a milovat volný trh*, v níž je popsána tato historie detailně. V USA až do 19. století byl volnotržní fundamentalismus marginální směr, který byl spolu s Velkou krizí ve třicátých letech odsunut na úplný okraj. Vláda se tehdy stala sebevědomým aktérem, jenž musí trh regulovat, protože ten má tendence vytvářet velké finanční bubliny a v návaznosti na ně krize.

Nástup této ideologie jako skutečné politické síly nastává v sedmdesátých a osmdesátých letech. U nás došlo ke shodě nástupu těchto ideologií po pádu komunistického režimu. Otevřeli jsme dveře Západu, kde zrovna tato ideologie triumfovala, takže to mohlo vypadat, že toto je Západ. Historie politického myšlení Západu přitom spočívala také v tom, že je třeba nějakým způsobem velký byznys kontrolovat a regulovat a že veřejná sféra by v tom měla hrát důležitou roli.

Tím se tedy dostáváme k nám. Dalším velkým příběhem vaší knihy je příběh Václava Klause. Jaká byla jeho role v propojení těchto dvou témat? To znamená volnotržního fundamentalismu a zároveň popírání klimatické změny. V rámci práce na knize pro český kontext vykrystalizovaly tři hlavní momenty. Zprvým nástup volnotržního nebo spíše vlastnického fundamentalismu, protože my se tolik ne bavíme o volném trhu jako spíše o nadřazení vlastnických práv všem ostatním nebo o používání vlastnického práva jako kritéria při rozhodování o společných věcech. Pro velkou část těch environmentálních problémů se těžko hledá odpověď v rámci ideologie vlastnického fundamentalismu. Například atmosféra se velice obtížně popisuje v termínech vlastnictví. Pozemek si můžete ohradit a říct, že je váš. Atmosféra z hlediska vlastnictví je neurčitelná. Molekuly vzduchu se volně pohybují po celé planetě. Když se hledala odpověď na tento problém, bylo jasné, že to musí být v termínech z oblasti planetárního a mezinárodního práva. Což je pro tento typ ideologie problematické.

K nám se v devadesátých letech ta anti-environmentální anti-klimatická agenda dostávala spojená s tímto vlastnickým fundamentalismem, jehož proponentem byl V. Klaus. Na druhou stranu, vypadá to, že právě on pomohl dostat klimatickou změnu do širšího povědomí. I když ji tam jako svého času nejcitovanější osoba ohledně klimatické změny vložil už s popíračskou agendou.

To je tedy nástup volnotržní ideologie, jak vy říkáte. Jaké jsou ty další dva momenty, které jsou pro českou debatu podstatné? Je to nástup dravých podnikatelů do českého fosilního (především uhelného) průmyslu. Tito byznysmeni vsázeli na to, že kupují riskantní aktiva, kterých se v dekarbonizujícím světě ostatní mají sklon zbavovat. Tyto subjekty ale také začínají být aktivní v popírání změn klimatu. Jedním z nich je i firma PPF vstupující do energetiky a posléze financující Institut Václava Klause. Ale také aktivity byznysu Pavla Tykače, a především Daniela Křetínského. Ti se stávají v evropské energetice významnými hráči. V přibližně stejné době zároveň vstupujeme do Evropské unie, která už měla v době našeho vstupu v roce 2004 odsou-

Mezinárodněpolitické kroky pro fosilní průmysl představovaly primární problém. Co říkala věda sama o sobě, bylo pro fosilní průmysl nepodstatné

hlasené nástroje na omezování skleníkových plynů. Není proto překvapivé, že subjekty navázané na fosilní byznys začaly ve velkém podporovat dezinformace o klimatu, stejně jako podporovat euroskepticismus.

Za třetí jsou pro českou debatu podstatné aktivity Ruské federace, které jsou dnes už zřejmé a které tady dlouhodobě podporovaly subjekty šířící pochybnosti a dezinformace o klimatické změně. Tam je zase vidět Klausovo propojení, jenž jednak dlouhodobě patří k těm, kteří roli Ruské federace bagatelizují, jednak on sám je např. součástí think-tanku Dialog civilizací. Ten založil ruský oligarcha a bývalý agent KGB Vladimír Jakunin. V postavě Václava Klause se nám tak propojují všechny tři tyto momenty.

Mě by zajímala role médií. Dlouhodobě média dávala prostor popíračům klimatické změny. Jak hodnotíte roli médií? Ta otázka je složitá. Problematika klimatické změny není jednorozměrná a nedá se přeložit na spor dvou stran. Těch stran jsou v zásadě stovky. Novinář vybírá, komu dá z tohoto chaotického prostoru hlas. Pokud máte stranu, která ostře, ale relativně inteligentně vstupuje do veřejného prostoru a má svou agendu, tak je pro novináře obtížné se v tom zorientovat. Když jsem začal pracovat na tomto tématu, tak mi trvalo několik let, než jsem pochopil, jak odlišit důvěryhodné zdroje od nedůvěryhodných.

Často se nemáte jednoduše o co opřít, protože i vědci s jistou autoritou občas šíří klimatické dezinformace. I takové případy ve své knize mám. Často je to takové vytváření mlhy o klimatických změnách, které napodobují normy akademického psaní. Když to začnete zkoumat podrobněji, zjistíte, že jsou tam problematické momenty. K tomu ale musíte tu debatu podrobně znát, a to pro média to představuje problém. Znamená to, že musí mít kvalifikované lidi a vhléd do té tématu. Musí také umět pracovat s tím, že dezinformační scéna je schopná vytvářet skandály a ty jsou pro média atraktivní, protože vytvářejí čtenost.

Jste k novinářům milosrdný, když si vezmete meme, čemu celosvětově dali prostor. Já ten jejich problém chápu, protože jsem si tím sám prošel. Samotnému mi dalo obrovskou práci se v tom orientovat. Je to nekonečný boj. Nějaká manipulace nebo demagogie přestane být účinná a vytvoří se nějaká jiná. A vy si to pak musíte dostudovávat. Často to trvá týdny a pak přijde další. A stále se to točí dokola.

A tak vlastně začal příběh, jak jste se k tomu dostal. Chtěl jste se v tom zorientovat, jak píšete v úvodu. Když jsem tu knížku četla, tak mě napadaly myšlenky o nějaké podobě odpovědnosti. Ať už

V devadesátých letech začíná Exxon rozjíždět to, o čem je má kniha, a to popírání závažnosti změn klimatu

u ExxonMobilu nebo u Václava Klause. My tu máme bývalého prezidenta, který očiividně manipuloval, a navíc zde hrají roli peníze, kdy si nechal průmyslem financovat své aktivity. Jak si odpovědět na otázku odpovědnosti? To je dobrá otázka, ale je možná až moc dobrá, takže těžká. Možná bych odpověděl příkladem z knížky, o provázání fosilního průmyslu s tabákovým nebo chemickým průmyslem, které vytvořily know-how na vytváření pochybností.

U tabákového průmyslu se ukazuje podobný problém. Máte nějaké externality kouření, jež při dlouhodobé expozici zvyšují pravděpodobnost toho, že budete mít rakovinu. Souvislosti jsou ale do určité míry zjišťované nepřímo. Když si dáte cigaretu, tak neumřete. Trvá to někdy desítky let. Zároveň někteří lidé, vystaveni tabákovému kouření, nemusí mít problémy. A jiní můžou. Dopady nejsou pro všechny stejné.

A to je i problém klimatické změny. My to nevidíme okamžitě a musíme se spoléhat na komplikované vědecké poznání a musíme v něj mít důvěru. Těžko se dokazuje odpovědnost hráčům, kteří tuto důvěru systematicky napadají. Trvalo to přes 50 let, než byl tabákový průmysl hnán k odpovědnosti před soud šíření dezinformací. Třeba něco takového uvidíme i u fosilního průmyslu. Odpovědnost by tam měla být, ale je otázka, jestli se jí podaří vymáhat.

Kdy podle nastal nějaký zlom, kdy si společnost v Česku uvědomila, že ta situace je opravdu vážná? Vy jste v té knize třeba zmiňoval třeba hnutí Fridays for Future. Myslím, že těch momentů byla celá řada. S Fridays for Future a Gretou Thunberg jsme tady sledovali jeden z takových zlomů, kterých ale bylo v minulosti celá řada. U nás, myslím, velkou roli hrála epizoda s obdobím sucha a odumírání smrkových monokultur, jež ten problém velmi zviditelnily. Na druhou stranu, pokud by zde nebyl klimatický výzkum, kterému by veřejnost důvěřovala, tak byste si mohli říct: „OK, umřely lesy. To se občas stává. Prostě se tady jen přemnožil nějaký brouk.“ Což je opět narativ, jenž se některé kruhy snaží šířit. Třeba že za problém kúrovcové kalamity mohou ochránáři na Šumavě, protože kúrovce nezabili, on se pak rozmnožil a odlétl do jiných lesů – a ty zničil. Pro laika to zní na jednu stranu důvěryhodně. Sucho je sice něco, co pociťují všichni, kdyby ale už neexistovaly klimatické výzkumy, těžko by se tyto problémy spojovaly se změnou klimatu. ●

→ Vojtěch Pecka se zabývá sociologií popírání změn klimatu. V současnosti je analytikem Klímátýmu AMO, ale také působí jako publicista, občasný editor a kurátor.

→ Autorka rozhovoru je novinářka působící v Českém rozhlasu. V rámci doktorského studia politologie na Filozofické fakultě UK zkoumá francouzskou politiku a její vztah k sekularismu.

Komentář: Klimatická diplomacie měst přináší nové ambice do globální správy klimatu Nikola Adamovská

Klimatická diplomacie měst se postupně stává jedním z klíčových nástrojů globálního úsilí o řešení klimatické krize a má potenciál značně přispět k dosažení cílů stanovených v Pařížské dohodě a dalších mezinárodních klimatických úmluvách. Klimatické cíle měst jdou v některých případech nad rámec národních deklarácí a města se tak dostávají do role nositelů myšlenky bezemisní společnosti.

———— Svět se urbanizuje rychleji než kdykoli předtím. Podle Organizace spojených národů (OSN) bude do roku 2050 žít ve městech 68 % světové populace. Toto tempo urbanizace znamená, že města hrají a budou muset hrát stále zásadnější slovo v mezinárodním klimatickém režimu. Města sice pokrývají pouhých 3 % zemského povrchu, ale podle Světového ekonomického fóra (WEF) jsou odpovědná za více než 70 % globálních emisí CO₂. Tato čísla ukazují na obrovskou odpovědnost, kterou města nesou. Jejich postavení jim však umožňuje akcelarovat aktivity k omezení změny klimatu a jeho dopadů.

Cílem je uhlíková neutralita (Net-Zero)

V současné době má většina zemí stanovený časový úsek, během něhož dojde k razantnímu omezení emisí CO₂ či k úplné uhlíkové neutralitě (dosažení uhlíkové neutrality znamená vyvážení množství uhlíkových emisí, které jsou vypouštěny do atmosféry, s množstvím uhlíku, jež je z atmosféry odstraňováno). Oxfordská univerzita ve spolupráci s dalšími organizacemi vydala analýzu nazvanou *Net Zero Tracker*, podle níž je od listopadu 2021 více než 80 % světového HDP a 77 % globálních skleníkových plynů pokryto nějakou formou deklarace uhlíkové neutrality. Pod těmito

I na úrovni municipalit je při tvorbě klimatických politik důležité brát v potaz socioekonomické faktory, především chudobu

vyjádřila silný postoj k dosažení uhlíkové neutrality, ale ne všechna z nich mají zpracovaný konkrétní plán nebo stanovený strategický cíl. I z těch, která tyto dokumenty zpracované mají, je to pouze 30, která jdou nad rámec závazků vlád. Jedním z příkladů je Kodaň. Ta se zavázala být klimaticky neutrální už v roce 2025, což je o 20 let dříve, než deklaruje současná dánská vláda.

Faktem zůstává, že v posledních letech značně narostl počet klimatických iniciativ, které nemusí nutně kopírovat přijaté závazky mezinárodních úmluv a v deklarovaných cílech jdou nad jejich rámec. Právě v těchto deklaracích jsou města lídry. Otázkou zůstává, jak rychle jsou města schopna přenést svá slova do praxe a zda nejde pouze o líbivý branding. I pokud by tomu tak však bylo, jde o zřejmý signál, který vysílají směrem ke svým partnerům

dičních vazeb mezi různými aktéry. Hybridní multilateralismus umožňuje propojení měst, regionů a jiných nestátních aktérů s národními, mezinárodními a supranacionálními institucemi.

Pro města jsou to hlavně nadnárodní městské sítě (Transmunicipal Networks, TNM), umožňující jim společně vystupovat na mezinárodní scéně a prosazovat své zájmy a cíle v oblasti klimatu. Tímto způsobem mohou města zastávat silnější pozici a mít zásadnější vliv na mezinárodní klimatickou politiku a tvorbu globálních klimatických dohod a opatření. Města také mohou snadněji vstupovat do přeshraničních partnerství. Zatímco státy mezi sebou soupeří, ať ekonomicky či s ohledem na rozdílnou ideologii, města tvoří nové politické aktéry, kteří v globální správě klimatu často nahrazují či doplňují centrální vlády s jejich těžkopádným a pomalým rozhodováním.

Nejméně 60 měst šlo se svými závazky nad klimatické deklarace svých vlád

deklaracemi jsou schované také stovky měst, které se zavázaly snížit emise v souladu se scénářem Pařížské klimatické dohody o nárůstu teploty maximálně o 1,5 °C. Tyto závazky jsou často přijímány v rámci iniciativ, jako je Cities Race to Zero.

Kampaň Race to Zero byla zahájena v červnu 2020 pod záštitou Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC) s cílem podpořit závazek britské vlády k dosažení uhlíkové neutrality do roku 2050 a urychlit tak reakci na klimatickou krizi v období před konferencí COP26, která proběhla v listopadu 2021 v Glasgow. Do konání COP26 se do kampaně zapojilo 1049 měst, 67 regionů a mnoho dalších nestátních aktérů.

Rozdíl v záměru a akci (Intention-Action Gap)

Klimatické konference posledních let jsou prostoupené ambiciózními prohlášeními, otázkou ale je, zdali to stačí. Podle *Net Zero Tracker* si pouze 240 měst s populací nad půl milionu obyvatel, ať již v rámci Race to Zero kampaně, nebo samostatně, oficiálně zaneslo uhlíkovou neutralitu do svých strategických cílů. Zajímavostí je, že nejméně 60 měst šlo se svými závazky nad klimatické deklarace svých vlád. Tato města sice oficiálně

v zahraničí i svým vládám. S uhlíkovou neutralitou počítají, a to ideálně co nejdříve.

Jedním ze záměrů veřejně prezentovaných ambiciózních klimatických cílů může být zaujmout pozornost médií a veřejnosti. Tento symbolický aspekt pak má posílit pozitivní image města jako předního aktéra v boji proti klimatické změně. Na druhou stranu, nejde jen o slova. Ambiciózní deklarace mohou sloužit jako impulz pro skutečné akce a zároveň i pro spolupráci nejen mezi městy. Právě proto je zásadní, aby silné politické deklarace byly zaneseny do strategických akčních plánů a začaly mít i reálné výsledky.

Mezinárodní spolupráce měst

Na urychlení reakce na změnu klimatu míří také čl. 12 Pařížské dohody – Action for Climate Empowerment (ACE), který zahrnuje národní a subnárodní vlády. Konkrétně vyzývá k vytvoření komplexní strategie, včetně participativních procesů, jež zapojí občanskou společnost a povedou k potřebné ekonomické transformaci na udržitelnější, zelenější a odolnější ekonomiku. Jednou z dimenzí ACE je mezinárodní spolupráce. V posledních třech dekáдах vidíme v mezinárodním prostředí značný nárůst netra-

Dílení zkušeností a dobré praxe je jednou z hlavních věcí, které nadnárodní městské sítě, jako jsou C40 Cities Climate Leadership Group (C40), Local Governments for Sustainability (ICLEI), United Cities and Local Governments (UCLG) apod., svým členům nabízejí. Tato propojení posilují znalosti městských administrativ v oblasti řešení klimatické krize a často v tomto nahrazují roli států. Taková partnerství nejen přispívají k rychlejšímu šíření inovativních řešení, ale ovlivňují mezinárodní prostředí, ve kterém se klimatická diplomacie odehrává. Síťování navíc nevyužívají jen evropská a americká města, ale městské administrativy po celém světě.

Příkladem je město Bandar Lampung v Indonésii, které díky využití nadnárodní městské sítě Asian Cities Climate Change Resilience Network (ACCCRN) aktivně začlenilo adaptační klimatické cíle do svých plánů a rozpočtu. Síť mají navíc vysoký advokační potenciál. Město nejprve zorganizovalo řadu vzdělávacích setkání s úředníky z jiných měst, nevládních organizací a univerzity a vedlo mnoho dialogů s různými zúčastněnými stranami, což vyústilo v politickou vůli vytvořit tým, jenž zhodnotil klimatická rizika a stanovil priority adaptační strategie. Tato strategie společně s lobbinkem ze strany různých aktérů sdružených v rámci sítě přispěla k přijetí daňové reformy umožňující výrazné navýšení finančních prostředků na adaptační opatření.

Praha a Budapešť se svými klimatickými plány v genderové a sociální oblasti zaostávají

Sociální aspekt klimatických politik

Podobně jako na národní úrovni, tak i na úrovni municipalit je při tvorbě klimatických politik důležité brát v potaz socioekonomické faktory, a to zejména na chudobu. Nízkopříjmové komunity čelí jednak vyššímu riziku negativních dopadů klimatických změn a zároveň na ně mohou dopadnout negativní externality přijatých opatření. Podle Rozvojového programu OSN (UNDP) ženy tvoří více než 70 % lidí žijících na celém světě pod hranicí chudoby. Uznání žen jako specifické zranitelné skupiny je důležitým faktorem při tvorbě klimatických politik. Nejen města by proto měla upřednostňovat genderově a sociálně citlivé přístupy v kontextu plánování a tvorby klimatických opatření. Inkluzivní a spravedlivý klimatický plán může přinést nejen lepší účinnost, ale také větší podporu veřejnosti.

Action Plan z roku 2021“ sociální a genderový rozměr klimatických politik zcela vynechává. Praha se pro změnu nechala inspirovat koncepcí Akčního plánu pro udržitelnou energii a klima (SECAP), kterou vypracoval Pakt starostů a primátorů. K tomuto paktu se Praha připojila již v roce 2018, čímž se zavázala Akční plán vytvořit. „Klimatický plán hl. m. Prahy do roku 2030“ je pak současně slibovaným akčním plánem a zastřešujícím strategickým dokumentem, který reaguje na klimatickou krizi. Genderovým a sociální aspektům klimatické krize a klimatických politik se ale dokument nevěnuje.

Městské klimatické plány ale zároveň slouží jako zdroj inspirace pro projekty, které mohou být předloženy k financování z EU a dalších fondů. Řešení klimatické změny tak nezůstává pouze na papíře mezinárodních

Města v globální správě klimatu často nahrazují či doplňují centrální vlády

Například hlavní města států Visegrádské čtyřky jsou na tom s tvorbou a implementací klimatických plánů rozdílně. V Bratislavě byl „Akční plán adaptácie na zmenu klímy platný pro roky 2017–2020“ částečně nahrazen strategickým plánem Bratislava 2030, ve kterém je sice zahrnutý sociální aspekt rozvoje města (tato strategie také vznikala jako participativní projekt města o jeho obyvatel), ale bez užší návaznosti na sociální dopady klimatických opatření. Součástí strategie je však další rozvoj projektu Klimaticky odolná Bratislava, který by se měl právě těmto dopadům přijatých opatření více věnovat.

Varšava v první polovině tohoto roku přijala usnesení „Green Vision of Warsaw“, klimatický plán podporovaný European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) a nadnárodní městskou sítí C40. Město využilo metodologii Climate Action Planning (CAP) vytvořenou C40, obsahující podrobný popis, jak sociální a genderovou dimenzi do městských klimatických plánů zakomponovat.

Naopak Praha a Budapešť se svými plány v genderové a sociální oblasti zaostávají. „Budapest Sustainable Energy and Climate

ních dohod, ale aktivně se do něj zapojují i další aktéři. Ačkoliv města představují technologická, ekonomická a politická centra, jsou také těmi, která se musí s extrémními projevy počasí vyrovnat nejrychleji. Znečištěná ovzduší, záplavy, extrémní vedra či sesuvy půd nutí města hledat inovativní a efektivní způsoby, jak se měnícím se podmínkám přizpůsobit a současně snížit svou emisní stopu. Souběžně je ale nutné brát v potaz dopady zelené transformace na všechny skupiny obyvatel. ●

→ Autorka je doktorandkou na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE v Praze, kde se věnuje zapojení nestátních aktérů do globální správy klimatu a klimatickému aktivismu. Zároveň pracuje jako koordinátorka Nadace Anny Lindh a jako analytička pro studio Kontra.

Analýza: Mezinárodní klimatické právo: současné výzvy (nejen) pro Mezinárodní soudní dvůr

Eva Balounová

Závazné mezinárodní smlouvy k ochraně klimatu existují již více než 30 let. Celosvětové emise skleníkových plynů přesto stoupají a dopady změny klimatu se zhoršují. Je tedy otázka, jak přimět státy jednat v souladu s jejich závazky. Na jaře roku 2023 byl o poradní posudek ve věci povinností státu v oblasti klimatu požádán i Mezinárodní soudní dvůr. Soud s možná vůbec největší morální a odbornou autoritou na světě však nemusí ve své odpovědi brát v potaz jen smlouvy explicitně upravující klimatické povinnosti.

Vznik mezinárodního klimatického

režimu OSN – závazky jen pro rozvinuté státy

Nejvýznamnějším pramenem mezinárodního klimatického práva jsou mezinárodní smlouvy, konkrétně multilaterální úmluvy Organizace spojených národů (OSN). Těmi jsou zaprvé Rámcová úmluva OSN o změně klimatu uzavřená v roce 1992 na tzv. Summitu Země v Riu de Janeiro, která již dosáhla ratifikace téměř všemi státy světa. Tato úmluva začala být vyjednáвана na počátku devadesátých let, kdy se zájem o ochranu klimatu přenesl z roviny vědecké do roviny politického vyjednávání.

Úvahy o formování klimatického režimu (souboju právních norem a institucí) byly inspirovány existující právní úpravou ochrany ozónové vrstvy Země, konkrétně rámcovou Vídeňskou úmluvou na ochranu ozónové vrstvy a navazujícím Montrealským protokolem. Dle jejich vzoru tak byla uzavřena rámcová úmluva (obsahující zejména definice, principy apod.) s tím, že v budoucnu k ní bude dojednán navazující protokol, který stanoví již konkrétní a závazné povinnosti. Tímto protokolem se stal Kjótský protokol uzavřený v roce 1997 v Japonsku – tedy druhá závazná mezinárodní smlouva v oblasti klimatu. Specifické pro tento klimatický režim z devadesátých let bylo, že Kjótský protokol obsahoval kvantifikované závazky pro snížení emisí skleníkových plynů pouze pro rozvinuté státy – ty byly uvedeny v příloze I Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu.

Snaha o zapojení všech států světa – na cestě k vyjednání Pařížské dohody

Ačkoliv se kolektivní cíl Kjótského protokolu, tedy snížení emisí o 5 % do období let 2008–2012, podařilo naplnit, Kjótský protokol nakonec pokryl jen asi 24 % celosvětových emisí. Spojené státy americké totiž Kjótský protokol neratifikovaly a Kanada od něj odstoupila, když bylo zřejmé, že nesplní svůj cíl. Další světová velmoc, Čína, nebyla Kjótským protokolem vázána od počátku.

Kjótský protokol neobsahoval povinnosti ani pro státy s (v současnosti) nejvyššími emisemi skleníkových plynů per capita, jako jsou Bahrajn, Omán, Kuvajt, Katar a Spojené arabské emiráty. Ačkoliv tedy tento režim stál na myšlence odpovědnosti za historické emise a myšlence, že emise mají snižovat zejména rozvinuté státy (princip společné, ale rozdílné odpovědnosti), ukázalo se, že do budoucna bude třeba vyjednat režim, jenž bude ke snižování emisí zavazovat širší spektrum států. Vyjednání takové závazné dohody se však ukázalo jako oříšek. První pokus proběhl v roce 2009 v Kodani, a ačkoliv byl zvolen jiný postup než u Kjótského protokolu, dohody dosaženo nebylo.

Cíle Pařížské dohody z roku 2015

Kompromisu se podařilo dosáhnout až v prosinci 2015 v Paříži, kdy byla uzavřena Pařížská dohoda – třetí a momentálně stěžejní závazná mezinárodní úmluva v oblasti klimatu. Pařížská dohoda má zcela jinou architekturu než Kjótský protokol. Poprvé v historii dohoda uvádí teplotní cíle, které nemají státy překročit. Konkrétně se jedná o cíl nepřekročení nárůstu průměrné globální teploty o 2 °C, resp. 1,5 °C oproti hodnotám před prů-

myslovou revolucí. Zároveň zavádí dlouhodobý cíl dosažení klimatické neutrality ve druhé polovině tohoto století.

Pařížská dohoda explicitně uznává, že emise skleníkových plynů stále stoupají. Jejich vrcholu ale má být dosaženo co nejdříve a následně mají být urychleně snižovány. Za účelem dosažení těchto cílů musí všechny státy sdělit svoje samostatně stanovené příspěvky ke snižování emisí odrážející jejich nejvyšší možné ambice, jež budou každých pět let aktualizovat. Kromě toho mají státy formulovat dlouhodobé strategie nízkemisního rozvoje a sdělení v oblasti adaptace.

Dodržování klimatických smluv a cílů

Kjótský protokol obsahoval závazné individuální cíle pro snižování emisí skleníkových plynů a v případě jejich nedodržení následoval sankční postup. Pařížská dohoda naproti tomu obsahuje závazné povinnosti spíše procesního charakteru, např. povinnost připravit a sdělit vnitrostátně stanovený příspěvek nebo poskytnout požadované informace.

Dodržování těchto povinností se lze právně domáhat. O to, zda jsou dostatečné, se vedou spory. Odborná literatura, ale i české soudy již poukázaly na čl. 4 odst. 2 Pařížské dohody, podle kterého „strany provádějí vnitrostátní mitigační opatření tak, aby dosáhly cílů svých příspěvků“. Ani toto ustanovení však nestanoví požadavek, aby příspěvky států poměrně přispívaly k dosažení cílů Pařížské dohody. Pařížská dohoda také nesankcionuje případy, kdy vnitrostátně stanovený příspěvek některé ze smluvních stran dohody nebude dostatečně ambiciózní nebo příspěvky souhrnně nebudou tak ambiciózní, aby vedly k dosažení cílů dohody.

Globální hodnocení snah podle Pařížské dohody

K zhodnocení individuálních i kolektivních snah Pařížské dohody bude sloužit tzv. globální hodnocení (global stocktake), které bude probíhat každých pět let, první již v roce 2023. Z jeho výsledků pak mají státy vycházet při aktualizaci svých příspěvků pro další období (pro roky 2035 a 2040).

Globální hodnocení má být spíše nerepresivním komplexním a nápomocným hodnocením stojícím na principu transparentnosti a směřujícím k identifikování mezer a posílení ambicí. Výbor pro provádění a podpoření dodržování Pařížské dohody zřízený podle čl. 15 Pařížské dohody ale v květnu 2023 poprvé oznámil dvěma smluvním stranám Pařížské dohody, že zahájil projednávání ohledně dodržování této dohody z jejich strany. Toto projednávání má být rovněž transparentní, nekonfliktní a nerepresivní. Více informací k němu má být poskytnuto ve zprávě zpracované před každoročním setkáním smluvních stran Pařížské dohody (známé jako COP 28), které letos proběhne v prosinci 2023 v Dubaji.

Současné trendy – klimatické žaloby

Aktuálním trendem v klimatickém právu jsou tzv.

klimatické litigace, tedy soudní případy týkající se změny klimatu. Ať už je důvodem tohoto trendu nedostatečná klimatická legislativa, nebo její nedodržování, právě po roce 2015, tedy po uzavření Pařížské dohody, počet žalob skokově narostl. Důvodem pro tento nárůst může být jak vyjednání Pařížské dohody, tak i to, že právě v roce 2015 padlo první významné rozhodnutí soudu příznivé pro ochranu klimatu v Evropě – v nizozemském případě Urgenda. V tomto sporu daly nizozemské soudy za pravdu žalobcům a uznaly, že Nizozemsko jako vyspělý stát musí k tomu, aby adekvátně chránilo své obyvatele před dopady změny klimatu, snížit do roku 2020 své emise skleníkových plynů alespoň o 25 %.

Tímto případem se inspirovali (zejména mladí) lidé po celém světě a začali podávat obdobné žaloby i v jiných evropských zemích, včetně České republiky. Například v Německu nebo Francii žalobci slavili (částečný) úspěch. Jinde, jako třeba ve Švýcarsku nebo Norsku, soudy žalobcům (konkrétně švýcarským seniorkám a norským mladým lidem) za pravdu nedaly, a ti se tak obrátili k Evropskému soudu pro lidská práva.

U toho je nyní podáno okolo desítky klimatických stížností, včetně stížností portugalských mladistvých proti ČR a dalším státům. Soud se aktivně zabývá třemi stížnostmi – ostatní odložil do té doby, než rozhodne o těchto prvních třech. Podobný trend lze sledovat po celém světě. Od národních soudů se klimatické spory dostávají k regionálním a snaha je zapojit i soudy mezinárodní. Kromě Mezinárodního soudního dvora (MSD) byl o poradní posudek požádán Mezinárodní soud pro mořské právo; problematikou klimatu se zabývají i různé výbory OSN.

Žádost o poradní posudek MSD

Úvahy malých (rozvojových) ostrovních států o přivolání MSD k řešení klimatické krize se začaly objevovat po roce 2000. Situace malých ostrovních států je specifická v tom, že ačkoliv jejich podíl na celosvětově vypuštěných emisích je zanedbatelný, změna klimatu na ně již citelně dopadá a v budoucnu ještě dopadne. V krajním případě těmto státům hrozí až zánik obyvatelného území.

Prvotní myšlenky o zahájení sporného řízení byly nakonec nahrazeny myšlenkou o žádost o poradní posudek. Tato myšlenka byla zrealizována ostrovním státem Vanuatu, když na jeho žádost Valné shromáždění OSN 29. 3. 2023 rezolucí požádalo MSD o poradní posudek ve věci povinností států s ohledem na změnu klimatu. Konkrétně byla k MSD vnesena otázka, jaké jsou právní důsledky vyplývající ze stávajících mezinárodních závazků států, pokud by svým jednáním (nebo opomenutím) způsobily významnou škodu na klimatickém systému nebo dalších složkách životního prostředí, a to s ohledem na obzvláště dotčené a zranitelné malé ostrovní rozvojové státy a národy i jednotlivce současných i budoucích generací, které jsou nepříznivými účinky změny klimatu postiženy.

Řízení před MSD – precedens stanoviska k jaderným zbraním

Pokud jde o řízení před MSD, to může být ilustrováno např. na žádosti o poradní posudek ve věci legality použití jaderných zbraní z poloviny devadesátých let. Dvůr dal tehdy státům čtyři měsíce na vyjádření k žádosti a další tři měsíce na okomentování těchto vyjádření. Několik států se snažilo dvůr přesvědčit, aby odmítl posudek vydat. Nakonec byl posudek po přibližně 19 měsících od obdržení žádosti vydán. Mezinárodní soudní dvůr v něm zejména vyzval k pokračování mezinárodních vyjednávání vedoucích k jadernému odzbrojení; definitivní odpověď, zda je použití jaderných zbraní za všech okolností zakázáno, ale nedal.

Mezinárodní soudní dvůr se může ve své odpovědi odchýlit od podaných otázek a nemusí se omezit na povinnosti vyplývající pro státy z klimatických smluv; povinnosti může vyvodit i z jiných pramenů mezinárodního práva, např. mezinárodních lidskoprávních úmluv, mezinárodních obyčejů či obecných právních zásad.

Co neupravují mezinárodní klimatické smlouvy?

Mezinárodní klimatický režim OSN totiž neupravuje zdaleka vše. Kromě toho, že se Pařížská dohoda nevztahuje přímo např. na emise z mezinárodní námořní a letecké dopravy, neupravuje např. ani klimatickou migraci. Tendencí je nedostatky klimatického práva překonávat pomocí požadavků plynoucích pro státy z povinností ochrany lidských práv.

Lidská práva, ačkoliv byla vytvořena v době, kdy výzvy klimatické krize ještě nebyly lidstvu známy, mohou sloužit jako opora pro klimatickou akci podle Pařížské dohody a také jako opora v oblastech, které klimatické právo explicitně neupravuje. Například Výbor OSN pro lidská práva již v roce 2020 konstatoval, že povinnost států nevydat, nedeportovat nebo jinak nevyhostit osobu v případě ohrožení jejího života se může vztahovat právě i na tzv. klimatické migranty (případ Teitiota).

Kdy a co čekat v odpovědi MSD?

Dá se očekávat, že MSD, pokud se rozhodne poradní posudek vydat, bude apelovat na mezinárodní vyjednávání, kooperaci a dobrou vůli států a zmíni právě i povinnosti vyplývající z ochrany lidských práv. Pokud bude MSD sledovat podobný harmonogram jako ve věci legality použití jaderných zbraní, mohli bychom se posudku ve věci klimatu dočkat někdy na přelomu let 2024 a 2025. Poradní posudek MSD je právně nezávazný, ale má velkou morální a odbornou autoritu. ●

→ Autorka pracuje jako vědecká pracovnice v Centru pro klimatické právo a udržitelnost Ústavu státu a práva Akademie věd ČR.

Centrum pro klimatické právo a udržitelnost bylo v Ústavu státu a práva AV ČR založeno v roce 2020. Na začátku roku 2023 autorský tým Centra vydal v nakladatelství Wolters Kluwer knihu Klimatické právo, vůbec první česky psanou publikaci, která se tomuto nově vznikajícímu oboru komplexně věnuje.

Analýza: Klimatické konference OSN: selhání, nebo naděje? A co čekat od letošní konference COP 28 v Dubaji?

Jitka Martínková

Mezinárodní program OSN pro životní prostředí letos varoval, že už během následujících pěti let pravděpodobně překročíme, byť zatím krátkodobě, hranici oteplení o 1,5 °C. Podobné varování vyslaly v uplynulých letech i nové zprávy Mezivládního panelu OSN pro změnu klimatu (IPCC). Každoroční konference COP mají za úkol přinést politickou reakci na globální klimatickou krizi. Daří se jim to?

Propočty IPCC z roku 2021 naznačují, že brzy, zřejmě do konce dekády, vyčerpáme i zbývající uhlíkový rozpočet, který máme k udržení na této relativně bezpečné hranici 1,5 °C ještě k dispozici. Tyto i další predikce dávají tušit, že okno příležitosti, v němž ještě můžeme zastavit nárůst průměrné globální teploty na relativně bezpečné úrovni, se velmi rychle uzavírá.

Už dosavadní oteplení o 1,2 °C se přitom projevuje čím dál dramatičtějšíм způsobem prakticky po celém světě. Odbornou veřejnost nedávno znepokojil i skokový nárůst teploty vody v Atlantském oceánu. Rozruch vzbudila také nová studie varující před možným kolapsem Golského proudu už mezi lety 2025 a 2095. Právě letos začne teplotu atmosféry zvyšovat i přirozený a periodicky se objevující jev s názvem El Niño. Stav světového klimatu tak začíná být kritický, katastrofické scénáře lze ale stále ještě odvrátit. Přinejmenším hypoteticky.

Předpokladem optimističtějších variant vývoje je však okamžitá a důrazná politická reakce na globální úrovni. Platformou, od níž se toto řešení očekává, jsou každoroční konference smluvních stran (Conference of the Parties, zkráceně „COP“) tzv. Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC). Ta nejbližší, už 28. v pořadí (COP 28), se bude konat letos v prosinci v Dubaji. Ani tři dekády pravidelných vyjednávání nejvyšších

Ani tři dekády pravidelných vyjednávání stále nepřinesly snížení, či alespoň zastavení nárůstu koncentrací skleníkových plynů v atmosféře

státních představitelů ale stále nepřinesly to hlavní – snížení, či alespoň zastavení nárůstu koncentrací skleníkových plynů v atmosféře Země. Podle údajů iniciativy Climate Action Tracker směřujeme i přes veškeré dosavadní snahy k oteplení o zhruba 2,7 °C (oproti předindustriální éře) do konce tohoto století. Lze od letošní konference čekat nějaký průlom?

Konference OSN o klimatu jako velmi nedokonalý nástroj

Konference OSN o klimatu mají řadu problémů, nelze jim ale nepřiznat i dílčí úspěchy. Jejich slabiny jsou notoricky známé. Zatímco fosilní lobby mívá mezi delegáty často početné zastoupení, některé důležité hlasy v konferenčních sálech naopak citelně chybí. Často se to týká právě těch, kdo jsou dopady klimatické krize ohroženi nejvíce.

Z pohledu na každoroční fotografie z konference je vidět, že na nejvyšší úrovni jednání o klimatu chybí

např. hlasy žen. A to přesto, že právě ženy jsou podle řady studií ohroženy klimatickou krizí výrazněji než muži. Mezi další nedostatečně reprezentované skupiny patří mladí lidé či původní obyvatelé.

Rozporuplným aspektem klimatických konferencí OSN je i fungování hlavního nástroje současné klimatické politiky, Pařížské dohody. Ta ponechává státům možnost stanovit si vlastní klimatické cíle v dobrovolné výši a při jejich nesplnění neukládá žádné sankce. Působí tak do určité míry bezzubě, ale právě díky tomu bylo možné získat pod tento dokument podpis prakticky všech zemí světa.

Témata, která otevřela poslední konference COP 27 v Egyptě

Hlavní náplní klimatických konferencí OSN je v posledních letech především nastavení konkrétních mechanismů, jež by zajistily uvedení Pařížské dohody do praxe. Hlavní témata lze shrnout do dvou skupin: snižování emisí skleníkových plynů a nastavení finančních toků, které by zejména rozvojovým zemím pomohly s dekarbonizací a s dopady klimatické krize.

Právě finanční pomoc rozvojovým zemím dominovala dosud poslední konferencí o klimatu v Egyptě. COP 27 ale v tomto směru přinesl zásadní průlom, konkrétně v otázce tzv. ztrát a škod. Po dlouholetém úsilí rozvojových zemí i nevládních organizací se totiž v Šarm aš-Šajchu podařilo dojednat založení nového fondu, který by otevřel možnost finanční pomoci rozvojovým zemím nejen s adaptací a mitigací, ale i s nápravou klimatických ztrát a škod. O co jde?

návrh ale implikoval nárok na prostředky z fondu i pro ekonomicky rychle rostoucí země jako Čína či státy Perského zálivu. Ty ale dnes také patří mezi významné producenty skleníkových plynů. I proto fond dlouho odmítaly např. EU či USA.

Přesné parametry fondu se v Egyptě dojednat nepodařilo, nicméně v obecné rovině bylo zřízení fondu odsouhlaseno. Jde o průlomový úspěch klimatické spravedlnosti. Experti však nabádají ke zdrženlivosti a upozorňují, že záleženost bude zejména na konkrétních detailech a jak rychle začnou přes fond proudit peníze k těm, kdo je potřebují.

Nastavení fondu zůstává jedním z velkých témat právě pro letošní jednání v Dubaji. Otázkou zůstává např. to, odkud do fondu potečou, či které přesně země budou mít na pomoc nárok. Hlavními donory do fondu by měly být bohaté rozvinuté země. Dveře ale zůstaly otevřeny i možným příspěvkům ze strany Číny a zvažují se i další inovativní zdroje jako uhlíková daň či nově chystané „uhlíkové clo“ (CBAM), na jehož zavedení pracuje Evropská unie. Mia Mottley, premiérka Barbadosu a výrazná postava klimatických jednání, v této souvislosti navrhla zavést daň ve výši 1 % z celosvětového prodeje fosilních paliv. Jakou podporu budou jednotlivé návrhy mít, se ale teprve uvidí.

Pro úspěch fondu pro ztráty a škody bude zásadní zejména dodatečnost mobilizovaných prostředků. Financování musí pocházet z nových zdrojů a nesmí probíhat na úkor dosavadních finančních toků směřujících do mitigačních a adaptačních projektů či na rozvojovou pomoc.

Boj o konec fosilních paliv

Nejdůležitějším tématem klimatických vyjednávání je ale především otázka snižování emisí a s ním úzce související potřeba odchodu světa od fosilních paliv. Právě to by mělo být ústředním tématem jednání i letos v Dubaji.

COP 27 byl v oblasti snižování emisí spíše fiaskem. Koalice ambiciózních zemí (tzv. High Ambition Coalition) dlouho bojovala za to, aby se v závěrečné deklaraci loňské konference objevil závazek světa postupně ukončit (phase-out) využívání všech fosilních paliv. Namísto toho se ale jen s vypětím všech sil podařilo uhájit slabý slib z předcházející konference v Glasgow ohledně závazku snížit (phase-down, nikoli phase-out) využívání uhlí. Ropu a plyn nechala formulace z Glasgow bez povšimnutí. Naděje, že se v Egyptě podaří formulaci rozšířit na všechna fosilní paliva a posílit znění z útlumu na ukončení využívání, vzaly rychle za své. Výsledkem diplomatické bitvy tak bylo nakonec pouhé obhájení již tak slabé formulace z roku 2021.

Do závěrečného textu loňské konference v Egyptě se nepodařilo prosadit ani další ambiciózní závazky, např. požadavek Evropy, aby globální emise skleníkových plynů kulminovaly nejpozději v roce 2025. Selhala i snaha vložit do textu výzvu, aby jednotlivé země světa zvýšily své vnitrostátně stanovené klimatické cíle tak, aby

Zatímco za emise skleníkových plynů jsou odpovědné bohaté státy globálního Severu, dopady pociťují země globálního Jihu

Zatímco za emise skleníkových plynů jsou do značné míry odpovědné bohaté státy globálního Severu, dopady pociťují často převážně rozvojové země globálního Jihu. Stále častěji se přitom potýkají s dopady, na které už se nelze adaptovat. Právě nově zřízený fond má zajistit, že klimatické škody pomohou platit i ti, kdo jsou za změnu klimatu odpovědní. Až dosud se tak nedělo a rozvojové země tak byly nuceny brát si na úhrady vzniklých škod zpravidla další půjčky.

O zřízení fondu pro ztráty a škody se ale na COP 27 svedla těžká bitva. O fond usilovala především skupina 134 rozvojových zemí s poněkud nelogickým názvem „G77“ + Čína. Původní

COP 27 byl v oblasti snižování emisí spíše fiaskem

odpovídaly scénářům umožňujícím udržet nárůst globální teploty na hranici 1,5 °C.

COP 28: Náročné úkoly a skeptická očekávání

Právě tento posun by proto měla v ideálním případě přinést letošní konference v Dubaji. Svět potřebuje globální závazek k odchodu od všech fosilních paliv, příslib kulminace emisí skleníkových plynů nejpozději v roce 2025 a tak příslib rychlejšího rozvoje obnovitelných zdrojů. Podmínkou úspěchu je ale i výrazné navýšení veřejných i soukromých financí potřebných pro řešení klimatické krize.

Přes jasné zadání a pocíťované projevy změny klimatu ale panují ohledně výsledků letošní konference značné pochybnosti. Hostitelskou zemí letošní klimatické konference COP 28 budou Spojené arabské emiráty (SAE), tedy země, která je závislá na fosilních palivech. Spojené arabské emiráty jsou 7. nejvýznamnějším producentem ropy a 15. nejvýznamnějším producentem zemního plynu na světě, a právě ropa a plyn (a v mízivém množství i uhlí) pokrývají 97 % spotřeby energie v zemi. Obnovitelné zdroje, zejména solární energie, pokrývá v SAE pouhé 1 % spotřeby, a to navzdory zeměpisným šířkám zaručujícím 3–5krát větší množství slunečního záření než v severozápadní Evropě.

Státy Perského zálivu, především Saúdská Arábie, jsou pak považovány za problémové aktéry jak v mezinárodních vyjednáváních o klimatu, tak např. při schvalování vědeckých zpráv Mezivládního panelu OSN pro změnu klimatu (IPCC).

COP 28, konference o klimatu řízená ředitelem ropného koncernu

Největší obavy ale plynou z toho, že jednání o klimatu má řídit Sultan Al Džabír, který je zároveň ředitelem národní ropné korporace Abu Dhabi National Oil Corporation (ADNOC). Jde o největší fosilní korporaci v SAE a 12. největší na světě. ADNOC navíc plánuje další významné rozšíření produkčních kapacit i do budoucna. Kromě toho zastává Al Džabír v SAE také funkci ministra průmyslu a je i zvláštním vyslancem země pro změnu klimatu. Jeho volbu na pozici prezidenta klimatických vyjednávání tak oprávněně kritizovala řada osobností i nevládních organizací.

Al Džabír má ale i druhou tvář. Už v roce 2006 spoluzaložil společnost Masdar, jež se zaměřuje na rozvoj obnovitelných zdrojů energie. Sám Al Džabír o sobě říká, že je pro obnovitelné zdroje velmi zapálený. Problémem ale zůstávají jeho postoje k produkci těch fosilních, neboť dlouhodobě označuje za problém nikoli samotná fosilní paliva, nýbrž pouze emise s nimi spojené. Tato jemná změna rétoriky umožňuje odklonit pozornost od nutnosti snížit závislost na fosilních palivech. Místo toho představuje jako řešení např. technologie pro zachycování a ukládání uhlíku (carbon capture and storage, CCS). Reálný potenciál těchto technologií přispět významným způsobem k řešení klimatické krize je zatím veškrze hypotetický.

Obavy plynou z toho, že jednání o klimatu má řídit Sultan Al Džabír, který je zároveň ředitelem národní ropné korporace

Před podobnou rétorikou nedávno varovala i někdejší šéfkyně UNFCCC a jedna z architektek Pařížské dohody Christiana Figueres. Upozornila, že cílem podpory technologií jako CSS je zejména umožnit další využívání fosilních paliv. Argumenty Al Džabíra proto vnímá jako riziko ohrožující výsledky letošních klimatických vyjednávání.

Co COP 28 přinese?

Co letošní jednání o klimatu přinesou, můžeme částečně odhadovat už v tuto chvíli, a to zejména ze dvou událostí. Už v červnu se, jako obvykle, konala přípravná vyjednávání UNFCCC v německém Bonnu. V červenci pak Sultan Al Džabír veřejně představil plány svého prezidentství.

Jednání v Bonnu naznačila, že dosažení úspěchu nebude na COP 28 jednoduché. Na straně bohatých industrializovaných zemí přetrvává neochota navýšit potřebné financování, rozvojové země se naopak zdráhají slibovat za této situace přísnější klimatické cíle.

Al Džabír mezitím (v koordinaci s EU, která cíl podporuje) avizoval, že se pokusí prosadit závazek ztrojnásobit do roku 2030 globální kapacitu obnovitelných zdrojů energie a zdvojnásobit energetickou účinnost a výrobu vodíku. Očekává se, že tyto závazky budou na COP 28 přijaty.

Nevládní organizace sice vyšší cíle pro obnovitelné zdroje vítají, varují ale, že musí být doprovázeny i jednoznačným závazkem k odchodu od fosilních paliv. V tomto směru už Al Džabír naznačil ochotu fosilní paliva v závěrečných vyjednáváních COP 28 zmínit (tedy kromě uhlí artikuloval i potřebu odchodu od ropy a plynu). Za „nevyhnutelný a nezbytný“ ale označil pouze závazek k jejich postupnému útlumu (phase-down). Naděje, že se podaří prosadit závazek světa ukončení (phase-out) jejich využívání, tak ochladly už několik měsíců před samotným začátkem jednání. ●

→ Autorka působí v Klimatické koalici. V roli pozorovatelky se účastnila posledních dvou klimatických konferencí OSN v Glasgow (COP 26) a v Šarm aš-Šajchu (COP 27).

Rozhovor: Romana Jungwirth Březovská: „Česko je podprůměrný aktér na to, jak jsme znalostně a ekonomicky vyspělý stát.“

Vojtěch Jirásek

Česká republika během svého předsednictví Rady EU odvedla skvělou práci mj. v oblasti klimatických vyjednávání. Potom však usnula na pomalu vadnoucích vavřínech. O české roli během klimatických jednání, silných i slabých stránkách naší klimatické politiky, klimatické diplomacii nebo bezpečnosti v kontextu změny klimatu mluvíme s analytičkou AMO Romanou J. Březovskou.

Co vnímáte jako hlavní problém ve vztahu klimatické změny a bezpečnosti? Jak stabilní klimatický systém, tak bezpečnost jako takovou vnímáme jako samozřejmost, protože jsme zvyklí na stav, který nás nenutí o našem prostředí moc přemýšlet, a nedoceňujeme důležitost stability, ve které se pohybujeme. To vede k tomu, že přicházíme na důležitost klimatu a jeho bezpečnostních implikací velmi těžkopádným způsobem, skoro až z donucení. Podnebí i bezpečnost bereme – paradoxně k tématu – opravdu „jako vzduch“, nevážíme si jich, dokud o ně nepříjdeme. A mezi stabilním klimatem a bezpečností existuje spousta problematických paralel, vedle toho, že se navzájem podmiňují a že si neuvědomujeme, jaká je jejich cena. Jeden z hlavních problémů je např. to, že i když jsou změna klimatu i bezpečnost problematiky se zřejmou globální dimenzí diskutované na řadě mezinárodních fór, tak to, zda a jak se nám podaří dosáhnout našich cílů, závisí do značné míry na tom, jak umíme téma řešit, komunikovat nebo „prodat“ doma.

Když mluvíme o bezpečnosti, klimatu a mezinárodních fórech, jaké vidíte rozdíly ve vnímání a reakci na klimatické změny v rámci EU a NATO? Pokud dnes mluvíme o klimatické změně, tak to není pouze o přírodním jevu, ale také o celém procesu dekarbonizace, posílení klimatické odolnosti a také schopnosti umět přemýšlet jinak než dosud. Unie vnímá tuto transformaci jako cestu, jako podmínku pro budoucí prosperitu. Pro NATO je klima také jednou z priorit, ale spíše z toho důvodu, že už dnes podrývá samotnou akceschopnost Aliance při zajišťování hlavního úkolu – chránit svobodu a bezpečnost svých členů.

Rozdíly jsou vidět zejména v nástrojích, které obě organizace mají. U EU je těchto nástrojů opravdu mnoho, od ekonomických jako uhlíkové clo a taxonomie pro udržitelné aktivity s přesahem do veřejného financování přes vyjednávání strategických partnerství po politiky v zemědělství, průmyslu, rozvojové agendě atd. NATO má logicky nástroje úzce zaměřené na bezpečnost, stejně tak ale chce posilovat vlastní klimatickou odolnost, např. skrze nové technologie, lepší analýzu systémových i místních klimatických rizik a nová partnerství. A nejde jen o partnerství mezi státy, ale i napříč různými obory. Například na NATO Public Forum 2023, které se konalo v červenci ve Vilniusu, vystupoval za Světovou meteorologickou organizací generál, který se vyjadřoval k závažnosti změny klimatu i měnícím se bezpečnostním podmínkám. Je důležité zmínit, že jak NATO, tak EU sdílí ambici stát se do roku 2050 klimaticky neutrálními.

Jakou roli mají v řešení změny klimatu ostatní země BRICS a jak spolupracují s EU? Musíme si uvědomit, že všechny státy, o kterých se bavíme, mají jinou výchozí pozici, jiné politické a ekonomické systémy, své

Pro NATO je klima také jednou z priorit, ale spíše z toho důvodu, že už dnes podrývá samotnou akceschopnost Aliance při zajišťování hlavního úkolu – chránit svobodu a bezpečnost svých členů.

jedinečné vyjednávací pozice. To znamená, že i přístup EU k těmto státům nemůže být jako přes kopírák a spolupráce tak není vždy přímočará.

Spolupráce s Čínou jde vidět např. v tom, že Čína od roku 2021 zprovoznila systém emisních povolenek (ETS) zaměřený na skleníkové plyny, největší systém obchodování s emisními povolenkami na světě. Byla to ale EU, která jako první zavedla fungující ETS jakožto velmi efektivní nástroj na zmírnění změny klimatu. Tady vidíme, že Unie nastavuje dobrou praxi, nějaký mezinárodní standard, na který může Čína – a nejen Čína – navázat.

Co se týče samotných mezinárodních vyjednávání, ať už přímo těch klimatických, vycházejících z Rámcové dohody OSN o změně klimatu a Pařížské dohody, nebo např. G7, kde je klima také téma, je klíčová komunikace mezi Čínou a USA. Úspěch jednání vždy závisí na širším mezinárodním naladění. Když např. Nancy Pelosi navštívila v roce 2022 Tchaj-wan, tak Čína dlouhodobě přerušila jednání s USA v oblasti bezpečnosti i klimatu. Nyní se jednání o klimatu pomalu obnovují, nicméně tyto geopolitické tanečky mají potenciál zaparkovat téma změny klimatu do slepé uličky, což je v době čím dál častějších klimatických extrémů nebezpečné.

U Ruska vidíme dlouhodobě, a není to pouze u klimatu, že je destabilizačním aktérem podrývajícím mezinárodní systém i důvěru v něj. Způsobilo válku, řadu lidských tragédií, environmentální destrukci atd. V kontextu klimatických vyjednávání je aktuálně zajímavé to, že může blokovat diskuse o tom, kde se bude konat další klimatická konference. V roce 2024 by se tzv. COP29 měl konat v regionu střední a východní Evropy. Tam patří i Rusko, které díky tomu má možnost veta u výběru hostitelského státu. Tím může nepřímo ovlivnit, jak ambiciózní/úspěšná jednání budou. My mu toto úsilí můžeme do velké míry ulehčit i tím, že žádná schopná země v daném regionu, včetně Česka, ani nebude o hostitelsství usilovat. To je aktuálně problém, protože úspěchy vyjednávání ve velké míře závisí i na tom, jak transparentně a efektivně hostitelský stát jednání řídí či neřídí.

Když se podíváme na Jihoafrickou republiku nebo na Indii, role těchto států je důležitá

v tom, že je třeba, aby přeskočily emisně náročnou fázi vývoje a nešly tedy stejnou cestou jako EU nebo USA. Ideálně, aby co nejrychleji a nejšetřněji přešly k obnovitelným zdrojům energie. Proto vznikají tzv. JETP, což jsou partnerství pro přechod na spravedlivou energetiku, strategický nástroj, jak vytvořit spolupráci mezi EU, Velkou Británií, USA, ale i soukromými společnostmi a státy, které se rozvíjejí, třeba právě mezi Jižní Afrikou, Indonésií, Indií nebo Vietnamem. Vidíme ale, že tato partnerství jsou velice komplikovaná, plná překážek. Tyto iniciativy ale mají velký potenciál, a pokud by neuspěly, tak by to byl velký problém, protože nemáme lepší nástroje.

A jak si stojí Česká republika? Jaké jsou oficiální postoje České republiky ke klimatické změně a jejímu řešení? V našich podmínkách se spíše než o změně klimatu bavíme o modernizaci energetiky nebo o společenské transformaci. V oblasti energetické a klimatické politiky je Česko podprůměrný aktér na to, jak jsme znalostně a ekonomicky vyspělý stát. Spíše pozorujeme, co dělají ostatní. Dobře kritizujeme, pokud někdo někde udělá nějaký přešlap, ale sami nemáme žádnou vizi, ať krátkodobou, nebo dlouhodobou. Jsme velmi reaktivní.

Letos se aktualizují zásadní strategické dokumenty – Politika ochrany klimatu v ČR, Národní energeticko-klimatický plán a Státní energetická koncepce. Jsou to klíčové dokumenty v oblasti zmírňování změny klimatu, ale i sociálních dopadů a přínosů, které souvisí s odklonem od uhlí. Takže je otázkou, co bude v těchto dokumentech. Na základě výsledků různých veřejných konzultací sice vidíme, že česká společnost podporuje cíl klimatické neutrality a chce ambicióznější cíle obnovitelných zdrojů energií, ale tím, že toto celospolečenské téma není sebevědomě otevřenou politikou, vzniká spousta prostoru pro nejistotu ve společnosti, šíření dezinformací, zneužívání tématu populisty apod. Co se tedy týče samotné ČR, v rámci EU, která se prezentuje jako klimatický lídr, Česko se svými současnými politikami moc k této unijní image nepřispívá.

Vidíte prostor pro větší angažovanost české společnosti, aby tlačila na vládu? Určitě. Například české neziskové klimatické organizace jsou do velké míry hybatelem,

přinášejí do veřejného prostoru zásadní systérová témata, příklady dobré praxe, a kultivují tím debatu. Z veřejných výzkumů vidíme, že lidé nemají informace o tom, co je Zelená dohoda pro Evropu a co transformace znamená pro Česko i pro ně samotné. Je přirozené, že pokud se politici o téma sami nezajímají, mlčí či mlží, různé skupiny mohou využít nevyplněný prostor a šířit strach a polopravdy. To je škoda, protože bez podpory veřejnosti, ale i akademické obce a vědecké komunity se inovativní a spravedlivé politiky budou připravovat, natož zavádět do praxe, jenom těžší. Například ve Velké Británii vznikl v rámci klimatického zákona nezávislý Výbor pro změnu klimatu, který je složen z řady špičkových vědců a vědkyň a který je schopen mapovat kroky britské vlády i to, jak jsou či nejsou v souladu s mezinárodními i vlastními závazky. Výbor pravidelně informuje parlament i veřejnost, jak je vláda (ne)úspěšná, a poskytuje doporučení. To je souhra, která pomůže nepřeslapovat na místě.

Jak vnímáte roli České republiky v kontextu klimatické změny během loňského českého předsednictví v Radě EU? Česká republika byla během předsednictví aktivní, plnila to, co měla. Pokud se k její činnosti vázala nějaká očekávání, tak je překonávala, a byla chválena ze všech stran. Problém je, že politický či diplomatický kredit, který jsme během předsednictví získali, se aktuálně rozpouští v pění dní. Během předsednictví jsme plnili cíle a úkoly, které jsme měli na stole,

do dlouhodobého normálu, což v našem pojetí znamená i do žabomyších válek, komunikačního šumu a neschopnosti se dohodnout, jak řešit zásadní výzvy.

Paradoxní byla situace, kdy Česko dojednalo dohodu o zákazu prodeje nových aut se spalovacími motory od roku 2035, ale hned po předsednictví podpořilo Německo v tom, aby se tato dohoda znovu otevřela. Ukazuje to na nekonzistentnost, kterou máme, a je to velká škoda. Z dlouhodobého roztěkaného pohledu člověk neví, co si z toho má vzít – co je přetvářka, obecný zájem a co jiné partikulární zájmy atd. Co se týče komunikace, není to zrovna disciplína, ve kterém bychom vynikali ani během předsednictví. Obecně si třeba novináři stěžovali, že i když došlo k nějakým rozhodnutím nebo úspěšnému vyjednání, tak velice málo politiků umělo říci, proč bylo to téma důležité a co znamená pro Česko. Média si mohla přečíst tiskovou zprávu Evropské komise, ale nebyl nikdo z politické sféry, kdo by byl schopný zasadit téma do kontextu. V konečném důsledku tak jen nevelká část společnosti skutečně ví, co vůbec Česko v rámci předsednictví dělalo.

Vy jste se sama podílela na českém předsednictví EU. Jaká byla přesně vaše role a osobní zkušenosti? V rámci předsednictví jsem byla zapojena do týmu Ministerstva životního prostředí ČR, který vedl vyjednávání v oblasti globální ochrany biodiverzity. Byla to velice zajímavá a intenzivní zkušenost s dob-

biologickou rozmanitost, což mj. obnášelo úzkou spolupráci s hlavním unijním vyjednávačem a vyjednávačkou, všemi zástupci a zástupkyněmi členských států EU a také s delegacemi z neunijních států. Zároveň jsem spoluvyjednávala techničtější bod ke změně klimatu a biodiverzitě.

Přímo na místě, v Kanadě, probíhala vyjednávání v časové tísní, dlouho do noci, a hlavně bez garance, že se všech cca 190 států po třech týdnech jednání skutečně domluví. Samotnou mě ale moc těšilo velmi úzce spolupracovat s profesionálními týmy z celé EU, kdy si vzájemně doplňujete know-how, podporujete se, taháte za stejný provaz, a nakonec se i těšíte z dobře odvedené práce. A je to pak takový i osobní boost. ●

→ Romana Jungwirth Březovská je analytičkou Klimatýmu AMO se zaměřením na problematiku změny klimatu v širších souvislostech, především s důrazem na globální klimatická vyjednávání, klimatickou bezpečnost, klimatickou diplomacii a spravedlivou odolnost. V současné době pracuje v Ústavu výzkumu globální změny AV ČR.

→ Autor rozhovoru v minulosti pracoval na Ministerstvu zahraničních věcí ČR, v současné době spolupracuje s *Mezinárodní politikou*. Dlouhodobě se zabývá bezpečnostní tematikou.

Politický či diplomatický kredit, který jsme během předsednictví získali, se aktuálně rozpouští v pění dní

a splnili jsme je dobře, ale nyní chybí vize, co dál. Například u klimatických vyjednávání nejde jen o to zachovat se ad hoc dobře, ale umět konstruktivně spolupracovat v dlouhodobém horizontu. V tom mají velkou výhodu státy, jež dlouhodobě, intenzivně a promyšleně kultivují vztahy s mimounijními státy, se kterými sdílejí nějaké hodnoty a zájmy.

Čím si vysvětlujete, že jsme byli během předsednictví schopni tak skvělých výsledků a hned, co skončilo předsednictví, jsme se vrátili k pasivitě? Myslím, že řada agend, která se řešila v kontextu klimatu a energetiky v rámci předsednictví, se projednávala na unijní úrovni nebo někde „v zahraničí“, kde bylo vlastně mnohem jednodušší se v rámci menších týmů a pod profesionálním vedením sjednotit, a dosáhnout konkrétních cílů. Přece jenom mottem předsednictví bylo „Evropa jako úkol“, a tak jsme se do úkolů pustili. Myslím, že po předsednictví se zaměření na jasné cíle rozpustilo a vše se vrátilo

rým koncem, protože se v Montrealu v prosinci minulého roku nakonec na 15. konferenci smluvních stran Úmluvy o biologické rozmanitosti úspěšně sjednal Kchun-mingsko-montrealský globální rámec pro biologickou rozmanitost, občas přezdívaný ne zcela přesně jako Pařížská dohoda pro biodiverzitu. Mezi hlavní cíle nového rámce patří např. zastavení a zvrácení úbytku biodiverzity do roku 2030, konkrétně globální cíl do roku 2030 chránit 30 procent souše a 30 procent moří a oceánů. Kvůli covidu se termín konference neustále měnil a nebylo jasné, kdy a kde nakonec bude.

Nicméně poté, co bylo zřejmé, že se uskuteční na konci roku 2022, se vytvořil skvělý tým, který byl schopný se orientovat v problematice a během celého předsednictví působil profesionálně vůči delegacím ze všech států EU i na venek. Mou rolí konkrétně byla koordinace pozice k prvním ze čtyř hlavních cílů rámce, zaměřeného na snižování hrozeb pro

Komentář: Arktida je blíž, než si myslíme

Zdenka Sokolíčková

Evropa zažívá další extrémní léto. Je Arktida, měnící se v důsledku změny klimatu rychleji než jiné části světa, rozpálené Evropě vzdálená? Sociální antropologie může přinášet poznání lokálních souvislostí globálních trendů a vyprávět příběhy o dění v Arktidě, jež je nám mnohem blíž, než se může zdát.

————— Tento text vzniká v době, kdy se má kamarádka s rodinou snažit dostat z plameny zachráněného ostrova Rhodos. Místo odpočinku stres a fyzický diskomfort, místo bezstarostnosti obavy. Klimatologové radí přeorientovat se s letní dovolenou na Skandinávii a Pobaltí. Na severu je ještě snesitelné.

Změna klimatu, která se v Evropě projevuje mj. „abnormálními“ výkyvy počasí, nyní v podobě dlouhotrvajících úmorných veder, sucha a požárů, ale má, a ještě bude mít, mnohem závažnější důsledky než jen poškozenou dovolenou. A ačkoliv se nám může zdát, že Arktida se svými ledními medvědy, permafrostem a ledovci je daleko, v kontextu klimatické změny je nedílnou součástí procesů, které už zakoušíme doslova na vlastní kůži.

Ne však každý stejně. Moje perspektiva je sociálně antropologická. Při výzkumu v polárních krajích, kde už jsem strávila celkem asi tři roky, se setkávám a hovořím s lidmi, naslouchám jejich příběhům a hledám souvislosti jevů, jež máme někdy tendenci chybně vnímat jako nespojité.

Arktida nám připomíná, že klimatická změna má na každého jiné dopady

Příběh každého z nás

Nejsevernější region planety se otepluje rychleji než třeba střední Evropa, a to v důsledku tzv. arktické amplifikace. Zjednodušeně řečeno jde o zesílení a zrychlení trendů, které známe z končin v nižších latitudách. Proto je také změna klimatu v Arktidě vděčným námětem nejrůznějších grafických vizualizací. Každý už někdy viděl „krokodýlí tlamu“ – strmě stoupající a čím dál červenější křivku značící rychle rostoucí teplotu vzduchu či vody v oceánu, nebo naopak prudce klesající křivku zachycující dramatický úbytek mořského ledu a masy ledovců. Výhodou takovýchto vizualizací je jejich stručnost a výmluvnost. Přínejmenším pro ty, kdo rozumí číselným údajům, osám a způsobům sběru dat, na kterých jsou takovéto grafy založeny.

Nevýhodou je zobecnění komplikovaného příběhu, který se na každém místě a pro každého člověka ve skutečnosti odvíjí jinak. Kromě (nebo snad kvůli) odosobněnosti mají „tvrdá data“ o změně klimatu malý potenciál mobilizovat. Možná existují lidé, kteří se podívají na statistickou analýzu teplotních záznamů, zděsí se, změni životní styl a v příštích volbách hlasují jinak, to ale není většinový vzorec chování. Ke změně pohledu na věc nás většinou motivuje něco mnohem osobnějšího; zku-

Nejsevernější region planety se otepluje rychleji než třeba střední Evropa

šenost, jež se dotkne něčeho, na čem nám velice záleží.

V arktickém Longyearbyen na norském souostroví Svalbard (česky Špicberky) žije novinářka a spisovatelka Line Nagell Ylvisáker, vzdělaná a o dění ve světě se zajímající matka dvou dětí. Svalbard se otepluje raketovou rychlostí. Období se souvislou sněhovou pokrývkou se zkracují, v zimě prší, teploty rostou, ledovce praskají a ustupují, mořský led se netvoří, permafrost se probouzí v čím dál hlubších vrstvách, v tundře i ve fjordu potkáte dříve nevídané rostlinné i živočišné druhy. Jinými slovy, není pochyb, že se něco děje. Přesto se Line doopravdy nenechala znepokojit, dokud v předvánočním týdnu v roce 2015 nespadla na město lavina a nezabila přímo doma dvouletou holčičku, se kterou se její dcera přátelila ve školce. Angličtina má pro tento typ událostí výraz „eye-opener“. Stane se něco, co vám otevře oči. Nemusí to být nutně lidská

pod povrchem země i na mořském dně se otevírají nové možnosti pro těžbu, s úbytkem ledové pokrývky Severního „ledového“ oceánu vznikají nové varianty námořních tras, které mohou urychlit obchod. Vzkvétá turismus s obrovskou ekologickou stopou; bohatí cestovatelé z Evropy, Ameriky a Asie se jezdí dívat na „mizející destinace“ a konzumují „místní kulturu“ jako cokoliv jiného, co lze s trochou kreativity prodat. Arktická amplifikace tak znamená přenesení i to, že zatímco pro znevýhodněné obyvatele Arktidy je změna klimatu zesilovačem jejich už tak dost závažných ekonomických a sociálních problémů, ti zvýhodnění (nejen jednotlivci ale také firmy a státy) ještě nějakou dobu budou moci změnu klimatu na severu planety využít ve svůj prospěch. Jako cíl dobrodružné dovolené, jako lokalitu pro otevření výnosného dolu, nebo jako nové teritorium na zapíchnutí vlajky, o což se pokusili např. ruští potápěči na Severním pólu v roce 2007.

Má cenu se ptát, kdy už bude definitivně pozdě?

V souvislosti s polárními kraji (neméně dramaticky jsou dopady změny klimatu totiž vidět také v Antarktidě) se často mluví o tzv. bodech obratu/zlomu, v angličtině „tipping points“. Kolik bude muset roztát ledu z Grónského ledového štítu, aby byl efekt nevratný? Jak moc metanu se bude muset uvolnit z permafrostu a ze sedimentů pod ledovci, aby se oteplování planety zrychlilo takovým způsobem, že už v horizontu několika lidských generací nebude cesty zpět k tomu, čemu jsme uvyklí říkat „normál“? K čemu by muselo dojít, aby se zastavil Golský proud a Evropa byla vystavena takovému zvýšení hladiny moří, takové změně distribuce srážek a takovému rozkolísání teplot, že představit si všechny následky vyžaduje notnou dávku fantazie? 25. července 2023 vyšla v předním časopise *Nature Communications* studie o modelování kolapsu tzv. Atlantického meridionální cirkulace, jejíž severní povrchová větev je obecně známa jako Golský proud. Díky tomuto výměníku je např. klima na západním pobřeží Svalbardu poměrně mírné navzdory vysoké zeměpisné šířce. Jejicho zhroucení se podle uvedené studie můžeme „dočkat“ už během následujících dekád. Už nebudeme muset jezdit na Severní pól za zážitkem jako z říše Sněhové královny; arktické klima přijde k nám.

tragédie. Některým lidem, se kterými jsem na Svalbardu mluvila, takto posloužil třeba pohled na ledovec, jehož monumentální bílo-modro-zelené čelo ještě před pár lety výhrůžně čnělo ve fjordu, zatímco teď se ušmudlané krčí za kamenným morénovým vallem na souši a viditelně „umírá“.

Změna klimatu jako obchodní příležitost?

Arktida nám připomíná, že klimatická změna má na každého jiné dopady. Na těch místech v Arktidě, které jsou obydlené původním obyvatelstvem, má klimatická změna často závažné důsledky pro tradiční způsoby obživy. Například lov velkých savců, ekologicky závislých na stabilním výskytu mořského ledu, je těžší na plánování (nebo přímo nemožný).

Zároveň je ale Arktida pevně zapletená do sítě globálního kapitalismu a hraje se v ní vysoká geopolitická hra. V té se změna klimatu může jevit nikoliv jako hrozba, ale jako fantastická příležitost pro nový byznys. S lépe přístupnými nerostnými zdroji

Kolik bude muset roztát ledu z Grónského ledového štítu, aby byl efekt nevratný?

Co pro nás obecné poznatky o globálních klimatických trendech znamenají, to se člověk od člověka dost liší.

Problémem těchto predikcí, jež oscilují na škále od „už je stejně pozdě, „carpe diem“ až k „nic se neděje, nějak bylo, nějak bude“, je jejich závislost na mnoha proměnných a na modelování, kterému většina z nás nerozumí. Co pro nás obecné poznatky o globálních klimatických trendech znamenají, to se člověk od člověka dost liší. Výklad takových zpráv (ale i osobních pozorování) je totiž závislý na tom, jak interpret uvažuje o světě; jinými slovy, význam klimatické změny má politický rozměr.

Osobně jsem k pokusům časově určit, kdy už jsou vzájemně provázané změny a urychlující se procesy v takové fázi, že je nelze účinně zpomalit, spíše skeptická. Extrémní počasí letošního léta, kdy je jižní Evropa v plamenech, by mohlo stačit samo o sobě jako signál, že „bod zlomu“ už nastal, zatímco většina lidí stále touží dělat jakoby nic a doufá, že „se to spraví“. Techno-optimismus je psychologicky výhodným postojem v tom smyslu, že má konejšívý účinek. Také účinně promazává soukolí vývoje a výroby nových postupů, jejichž cílem je zjednodušeně řečeno ponechat těm zvýhodněným jejich pohodlný životní styl navzdory čím dál méně obyvatelné planetě. V Longyearbyen techno-optimismus vítězí a norská vláda investuje nemalé prostředky do výzkumu a rozvoje tzv. udržitelných zdrojů energie a technologií. Ekologická stopa zelených řešení je mnohdy bohužel pouze uklizena z dohledu, ať už jde o těžbu potřebných surovin nebo dopravu materiálu. Minimální pozornost je věnována sociálním dopadům zelené tranzice na komunitu. Místo lokálních řešení, jež mohou nejúčinněji sloužit právě na daném místě a jež mohou nejsnáze rozvinout lidi, kteří svůj domov nejlépe znají, se produkují „one-size-fit-all“ produkty, jejichž hlavním smyslem je v konečném důsledku úspěšné zpeněžení.

Antropologie změny klimatu

Co může přinést antropologický výzkum, pokud jde o pochopení změny klimatu a jejího významu, pro životy lidí? Vzhledem k dopadům na Arktidu je v současnosti téměř nemožné v těchto oblastech antropologicky bádát, aniž by faktor klimatické změny vstupoval do rámování projektu. Pozměněné vzorce počasí a krajina, kterou sotva poznáváme, mají vliv na ekonomické a společenské procesy. Už dlouho koluje rčení „what happens in the Arctic does not stay in the Arctic“. Sledovat, co se děje v Arktidě, má smysl, protože tamní události ovlivňují i dění na jiných místech planety,

a zároveň nasvěčují to, co se děje jinde třeba s menší intenzitou. Klimaticky, geopoliticky, ekonomicky, sociálně.

Antropologická perspektiva je jedinečná tím, že jde do hloubky, zajímá se o detail a lokální kontext, přibližuje příběhy jednotlivců a jen velmi opatrně zobecňuje. Novináři a politici často po vědcích požadují jednoznačné odpovědi; buď něco šokujícího, co zajistí hodně kliknutí, nebo něco „nesporného“, co lze využít při prosazování politické agendy. Věda se z principu zdráhá, protože je postavena na pochybnosti a kritickém myšlení. Žádný z vědních oborů není schopen říci k tématu vše a klimatická změna je tak komplexní a propojená s hospodářstvím, politikou a sociální organizací, že o ní vlastně bez společenskovedního vkladu ani hovořit nelze, pokud mají mít prezentované poznatky nějaký reálný vliv.

Realistický požadavek, který můžeme v této souvislosti vůči sociální antropologii vznášet, je přinášet detailní a kontextualizované poznatky o místních dopadech změny klimatu v Arktidě, pokud možno vyprávěné v příbězích, jež mohou oslovit i lidi, kteří nikdy na zkoumaných místech nebyli a neměli možnost být přizváni do životů lidí, kteří jsou na severu doma. Právě sdílení příběhů je nakonec cesta, díky níž se ryze abstraktní problém může stát součástí našich rozhodnutí.

Závěrem dva tematické odkazy. První je pro milovníky klimatických grafů a „krokodýlích tlam“: <https://zacklabe.com>. Druhý je pro milovníky klimatických vizualizací, které hovoří jazykem umění: <https://www.adamsebire.info/>. V posledku říkají všechny totéž. ●

→ Autorka pracuje jako výzkumnice Univerzity Hradec Králové a Arctic Centre, University of Groningen, v Nizozemsku. Se čtyřmi dětmi a manželem, polárním ekologem Jakubem Žárským, žije na Vysočině.

Komentář: Národ dvou řek bez vody

Lenka Hrabalová

Iráčané o sobě s oblibou říkají, že jsou národem dvou řek – Eufratu a Tigridu, nicméně během mého nedávného pobytu v zemi se mi začalo zdát, že v posledních letech jim cenná voda doslova protéká mezi prsty. Z Iráku voda mizí takřka před očima. „Podle některých předpovědí může být Irák už v roce 2030 zemí bez řek,“ říká mi nad sklenkou čaje Ezra’a Falláh z neziskové organizace Humat Didžl, Organizace na ochranu Tigridu. „Bez vody budeme jako Saúdská Arábie. Bez vody není Irák.“

Existenci civilizací starobylé Mezopotámie umožnily řeky Eufrat a Tigris, mezi kterými vznikly rozsáhlé mezopotámské mokřady. Unikátní ekosystém je nezvykle bohatý na ptáky, ryby i rostliny, za kterými sem přišli i lidé. S přibývajícím počtem obyvatel zde byly vytvořeny vyspělé správní i hospodářské systémy. Dostatek potravy díky množství zvířat i díky nesmírně úrodné půdě zaručily relativně pohodlný život a umožnily vznik lidských sídel, písma, kultury a architektury. Vznikly první městské státy a byly položeny základy naší civilizace.

Bažiny a mokřady jižního Iráku přežily do dnešní doby a jsou obývané bažinnými Araby, zvanými Ma'dán. Jejich specifická kultura je známá hlavně díky výstavbě domů z rákosí postavených na malých ostrovech. Hlavní město mokřadů, Čabáiš, bylo ještě před několika dekadami vodní metropolí s rákosovou školou, mešitou i nemocnicí. Dnes z Čabáíše zbývá jen několik menších domů s unavenými obyvateli. Jen několik desítek kilometrů dál připomíná zašlou slávu regionu slavný zikku-rat z Uru. Zatímco bažinnou kulturu nezničili ani rozhodnutí Saddáma Husajna oblast vysušit z obav ze ší'itské opozice, která by se v nich mohla ukrývat, dnes jejich obyvatelé ve své domovině bojují o přežití. Třetina obyvatel provincie Dhí Qár, do které mokřady patří, žije pod hranicí chudoby. Důvodů stojících za jejich problémy je v Iráku a v celém regionu několik.

Irácká voda ze zahraničí

Prvním faktorem, který přispívá ke ztrátě vody z krajiny, je beze všech pochyb oteplování a změna klimatu. Na Blízkém východě, který je popisován jako region nejvíce ohrožený ztrátou vody a také jako „hot spot“ klimatické změny, to lze pozorovat rok od roku. Podle některých odhadů by se do roku 2050 měly teploty v regionu zvednout až o 4 stupně Celsia a dále by měly teploty přesáhnout lidské možnosti adaptace. Kvůli zvyšujícímu se množství horkých sezón a snižujícímu se množství srážek hrozí, že se region (nebo přinejmenším některé jeho části) stane jen stěží obyvatelným.

Ačkoliv Irák leží na dvou velkých řekách a jejich soutocích s dalšími řekami, voda je jeho slabým místem. Přes 70 % vody do Iráku přitéká z Turecka, asi 10 % z Íránu. Pouze 20 % vody pramení v samotném Iráku. Irák tak rozhoduje jen o zlomku vodních zdrojů, které potřebuje ke své existenci.

Jak Turecko, tak Írán trpí klimatickými změnami a staví velké množství přehrad, které průtok řek omezují. Podle iráckých odhadů Turecko omezilo průtok Eufratu a Tigridu až o 60 %, což citelně zasahuje jak Irák, tak i sousední Sýrii. Asi dvě třetiny tureckého území jsou ovlivněny proměnou klimatu: dříve úrodné oblasti se mění v aridní či semiaridní, čímž se proměňují nároky

Podle některých odhadů by se do roku 2050 měly teploty v regionu zvednout až o 4 stupně Celsia

na zemědělské plodiny i na způsob práce s krajinou. A Turecko se snaží v první řadě řešit své problémy podobně jako Írán, kde ale situaci zhoršuje i práce s vodními zdroji. Přehrady, jež Írán postavil na nevodnatější řece země, Kárún, zastavily takové množství vody, že se nyní nedostává ani do samotných iráckých měst. Město Ahváz, jehož řada obyvatel byla kdysi na řece závislá, už většinu roku vidí jen vyschlé koryto. Mokřady Húr al-Azím nedaleko Ahvázu zcela zmizely. Kárún není jedinou takto postiženou řekou – v roce 2018 zaznamenali kurdští farmáři v Iráku asi o 80 % méně vody poté, co byla v Íránu dokončena přehrada Daryan na řece Sirván.

Zmíněná řeka Kárún je hlavním přítokem řeky Šatt al-Arab, hraničního toku mezi Íránem a Irákem, který vzniká soutokem Eufratu

neměly přesáhnout 2400–2600 mg/l. Tuto vodu nejde využít ani při pěstování plodin, ani při chovu dobytka.

Samozřejmě, mořská voda není jediným znečišťovatelem. Podle testů vody Eufratu obsahují anorganické soli, jako je vápník, sodík, chlor, sulfáty, ale také až trojnásobné hodnoty pesticidů. Vedle toho, jen v roce 2019 bylo denně vypuštěno do Tigridu 5 mil. metrů krychlových odpadní vody. Díky migraci do měst a velkému nárůstu populace postrádají aglomerace kanalizaci, ale také čističky odpadů. V posledních letech je Irák svědkem početných výstaveb čističek odpadních vod, nicméně ještě před patnácti lety mělo jen 6 % populace přístup k vyčištěné vodě. Politická a bezpečnostní krize a válka s Islámským státem další rozvoj zpomalily, ale od porážky ISIS

Voda je v kontextu Iráku a Blízkého východu jedním z důvodů mezistátních i regionálních konfliktů a klimatická změna může toto napětí ještě podpořit

tu a Tigridu. Šatt al-Arab dále pokračuje skrz město Basra a dále do Perského zálivu. Když jsem stála na soutoku či dole v Basře, zdály se šedesátiprocentní odhady zadržené vody v přehradách nemožné. Eufrat a Tigris jsou obrovské silné řeky plné vody. Voda ale nechybí v jejich korytě, chybí v tisíce let budovaných závlahových kanálech, které se z mohutných koryt větvily. Irácký venkov vysychá a co hůř, je pokrytý solí.

Znečištění

Podle profesora hydrologie z Baserské univerzity, Abdula Zahry Hello, problém jihu Iráku není jen nedostatek vody jako takové. Je jím i znečištění, které je způsobené zvednutím hladiny moře a tím, že mořské vody vstupují do koryta Šatt al-Arab a jeho ramen a kanálů. Proti proudu řeky se dostává mořská voda. Pole a zahrady v okolí města jsou pokrytá solnou krustou, plodiny usychají, k vidění jsou i mrtvé palmové háje a trpí také zvířata. Zejména vodní buvolí ve slané vodě nedokáží přežít. V únoru se ke mně dostala zpráva o mladém chovateli buvolů, který se upálil poté, co jeho stádo vymřelo kvůli vysoké salinitě vody. Profesor Hello dodává, že hodnoty solí ve vodě jsou okolo 5000 mg na litr, přičemž podle něj by maximální hodnoty

dalších projektů přibývá. I přesto není ani dnes vzácností najít silné trubky chrličící do unikátních jihoiráckých biotopů černou zapáchající tekutinou odváděnou z měst.

Dalšími znečišťovateli jsou velké firmy a v první řadě ropné společnosti, které vypouštějí odpady do moře a do řek. „Problém je,“ říká Ezra'a z Humat Didžl, „že tyto společnosti jsou napojené na vládní strany a představitele státu. My aktivisté se pak setkáváme s útoky a únosy. Na některé mé kolegy stříleli!“ naráží na snad nejslavnějšího aktivistu Salmána Chairallu, který letos v zimě kvůli zvýšeným hrozbám utekl ze země s celou svou rodinou a hledá azyl v Evropě. Jeho mentor Džasím al-Asadí byl unesen letos v únoru a propuštěn po několikánásobném mučení. Al-Asadí byl význačným hlasem hnutí na záchranu jihoiráckých bažin a obviňoval vládu z nezájmu o péči o tento biotop, zapsaný na seznamu UNESCO.

Konflikty

Voda je v kontextu Iráku a Blízkého východu jedním z důvodů mezistátních i regionálních konfliktů a klimatická změna může toto napětí ještě podpořit.

U nás ve střední Evropě se snadno zapomíná na to, že problémy Blízkého východu jsou i problémy našimi

Na mezinárodní úrovni byly mezi Irákem a jeho sousedy uzavřeny smlouvy o společném užívání vodních toků, které by bralo ohled i na obyvatele na jejich dolních tocích. Nicméně tyto dohody byly velmi zřídka dodržovány a každoroční irácké volání po jejich obnovení zatím nebylo vyslyšeno. Obě země využívají vodu jako zbraň v mocenské hře. V roce 1990, když Irák napadl Kuvajit, Turecko omezilo průtok Eufratu. Je také známo, že Turecko buduje některé přehrady ne kvůli zadržení vody v krajině či elektřině, ale kvůli omezení pohybu kurdských milic v jihovýchodním cípu země.

Na regionální úrovni nedostatek vody a její nízká kvalita ovlivňuje miliony lidí. Irák zaznamenává zvýšené množství konfliktů mezi pastevci a zemědělci o půdu, ale také jejich exodus z vyprahlého venkova. Lidé, jež přišli o své majetky, odcházejí hledat budoucnost do přelidněných měst, na jejichž okrajích vznikají další chudinské čtvrti. Část z nich pak, nepřekvapivě, sní o cestě do Evropy.

Velké sucho a snížení životních standardů také přispívá k protestům a nepokojům. Pět let před rokem 2011, kdy začalo arabské jaro, bylo velmi suchých a patrně tak přililo olej do ohně společenské nespokojenosti. Zajímavé zjištění přinesl novinář Peter Schwartzstein. Podle něj se nejvíce deprivované oblasti staly živnou půdou pro náboráře Islámského státu. Organizace zkrátka nabídla zchudlým rolníkům možnost obživy a výdělků. Následná válka s Islámským státem pak ale také vedla ke ztrátě asi 40 % úrodné půdy v Iráku, která je nyní pomalu obnovována.

V tradičně nastavených společnostech, kde muži mají zajišťovat financování rodiny a ženy se starat o rodinný krb, se proměny klimatu promítají beze vší pochyb i do životního stylu rodin. Muži, přicházející o práci díky ztrátě zemědělské půdy či pastvin, hledají obživu jiným způsobem: ať už ve městech, v zahraničí jako legální či ilegální migranti, i také příklonem k anti-systémovým skupinám nabízejícím možnost výdělků. Ženy častěji zůstávají ve svých domovech, kde přijímají peníze od manželů i na dálku a starají se dál o domácnost ve ztížených podmínkách. Mezi ně patří např.

shánění pitné vody v oblastech, kde není snadno dostupná, obstarávání potravin, či náročné zemědělské práce. Podobné proměny rodinného života lze pozorovat nejen v Iráku, ale v celém regionu, kde není vzácností narazit na vesnice s absolutní převahou žen. V některých oblastech (zejména je teď řeč o méně konzervativních oblastech severní Afriky a Sahelu) se ale ženy stávají průkopnicemi změn a stojí např. za modernizací zemědělských postupů či prosazují zapojení vesnic do projektů testujících nové technologie, např. hlubokou orbu. V tradičně laděném Iráku jsem zatím podobné proměny nezaznamenala.

Irák je pouze jedním ze států širšího Středomoří, který se potýká s těmito problémy, a u nás ve střední Evropě se snadno zapomíná na to, že problémy Blízkého východu jsou i problémy našimi. Ať už kvůli tomu, že i my budeme zasaženi nadcházejícími změnami, tak i proto, že proměna krajiny Blízkého východu s sebou ponese další migraci lidí toužících po lepším životě. Obzvláště, odchází-li ze země, která už slušný život podle obav mnohých nebude schopná zajistit. ●

→ Autorka je arabistka a íránistka, která většinu svého času tráví na Blízkém východě a v severní Africe jako cestovatelka, novinářka a průvodkyně. Je autorkou cestopisů *Saharské příběhy* (2020) a *Mozaikou Íránu* (2023) a odborné monografie *Dějiny v troskách* (2022).

Írácký venkov vysychá a co hůř, je pokrytý solí

Analýza: Amazonie v rytmu brazilských kulturních válek

Radek Buben

Enviromentální debata v Brazílii se přirozeně točí primárně kolem otázky amazonského pralesa, kde se propojuje s debatou o postoji k indiánským etnikům a vztahu k širšímu světu. V posledních letech se tento konflikt stal součástí kulturních válek v zemi. Vzestup evangelikální radikální pravice, reprezentované bývalým prezidentem Jairem Bolsonaroem, debatu zcela přerámoval. Současnou Lulovu vládu pak budou čekat tvrdé střety s Kongresem, kde má silné slovo zemědělská lobby a popírači globálního oteplování.

Průměrná roční deforestace narostla za Bolsonaro o 75 %. Jenom mezi léty 2019 a 2021 zmizelo území větší než Belgie

————— Debata o ochraně amazonského pralesa a závazcích Brazílie jak vůči sobě samé a svým indiánským etnikům, tak vůči planetě jako takové, se na vrcholné politické úrovni vždy pohybuje mezi dvěma krajními póly. Jeden bývalý brazilský prezident výborně vymezil první pozici, když konstatoval: „Brazílie se potřebuje připravit na střet, jenž bude nutný pro obranu toho, co je naše. Celý svět musí vědět, že Amazonie má vlastníka. [...] Nejde o území nikoho.“ Uvedená slova jsou z roku 2007 a nepronесl je tudíž Bolsonaro, nýbrž nikdo jiný než tehdejší hlava státu, Lula da Silva, který dodal, že „nehodlá akceptovat lekce žádného světového vládce o tom, jak má Brazílie chránit svou džungli“. Vyspělý svět zničil své přírodní bohatství a nyní požaduje po amazonských státech, aby obětovaly svou prosperitu pro zachování světového klimatu a biodiverzity.

Druhý pól představuje výrok, který zazněl letos v srpnu na Amazonském summitu, dle něž je Amazonie „pasem pro vztahy zemí regionu se zbytkem světa“. Jeho autorem je opět Lula da Silva, zvolený v roce 2022, který již v kampani řekl: „Místo toho, abychom byli světovými lídry v odlesňování, chceme být světovými šampiony v boji proti klimatické krizi a za udržitelný společenský a sociální rozvoj.“ Jak se otázka klimatu, výrazně redukována na zachování deštného pralesa, projevovала a projevuje v brazilské politice a společnosti za poslední dvě dekády?

Amazonie (nejenom) v kontextu kulturních válek

Brazilská politika prošla v poslední době proměnou srovnatelnou s řadou jiných západních zemí, nejvíce se Spojenými státy. Ke starým společenským a politickým štěpením (cleavages) se přidala štěpení nová. „Tradiční“ politické konflikty jsou rámovány v kontextu nástupu kulturních válek, jež různé interagují s historickými štěpnými liniemi týkajícími se otázky role církve a státu, vztahu centra a periferie a sociálně-ekonomických střetů. K těmto štěpením se přidaly identitární spory o gender, práva sexuálních menšin, nově se rámuje etnická a rasová otázka, postoj státu ke kriminalitě a dostupnosti zbraní a konečně též vyhrocené postoje k ochraně životního prostředí, nejvíce zjevně v otázce Amazonie, spojené s tzv. klimatickým skepticismem.

Osobitě brazilským je odpor části společnosti k největší politické formaci, Straně pracujících (Partido dos Trabalhadores, PT), vládnoucí v letech 2002–2016. Ačkoli v PT bylo „rozvojářské“ křídlo, hájící ekonomické využívání Amazonie a právo Brazílie rozhodovat o tomto regionu autonomně, v logice kulturních válek se etabloval celkem pevný společenský fenomén anti-petismu

(odporu k PT), v němž je tato strana viděna naopak jako nástroj kontroly země ze strany západní levice a sociálních liberálů, tudíž i environmentalistů.

Součástí kulturních válek je též vzestup radikálního evangelikalismu v zemi, v níž katolická církev již dávno ztratila svou dominanci. Pentekostální církev dokázala nově rámovat a přenastavit dosa- vadní štěpení a ačkoli ani náhodou je nelze označit všechny za krajně pravicové, prozatímni hlavní trend u těchto skupin jde směrem západní radikální pravice. Odpor k právům sexuálních menšin a tzv. genderové ideologii dokázali evangelikálové spojit i s odporem k výraznější ochraně Amazonie. Volání po ní je (nejenom) v tomto táboře spojováno se zájmy tradičních elit, levice a cizích zájmů, jež chtějí oslabit ekonomický potenciál země a dirigitovat ekonomiku. Evangelikálové se stali silnou volební baštou Jaira Bolsonaro, z jehož tábora vycházely až manichejské nábožensky motivované výroky. Jejich cílem jsou často Indiáni, líčení jako primitivní nevěřící, jejichž menšinová práva ohrožují rozvoj většinové Brazílie právě v Amazonii.

Součástí kulturní války tak Amazonie je, krom otázky ekonomického využívání, i v debatě o etnické struktuře země a postoji k Indiánům. Ti tvoří necelé procento brazilské populace, ovšem obývají zhruba 13 % jejího území ve svých státem vymezených a chráněných teritoriích. Pro odpůrce ochrany Amazonie a stoupence integralistického pojetí brazilského národa jde o zanedbatelnou minoritu, která si získává zastánce v zahraničí, kde se takových menšin již dávno zbavili. Bolsonaro v roce 1998 litoval, že „brazilská kavalerie nebyla tak efektivní jako americká, která Indiány vyhubila“. Amazonie má v daném diskurzu sloužit brazilskému národu, nikoli tomuto od brazilského lidu odcizenému světu. Ještě jako poslanec se Bolsonaro tázal: „Indiáni nemluví naším jazykem, nemají peníze, nemají kulturu. Jak dokázali mít 13 % národního území?“

Enviromentální debata a Amazonie za Jaira Bolsonaro

Odlesňování Amazonie, její využívání pro kácení dřeva, těžbu surovin a agroexport se začalo masově projevovat od sedmdesátých let 20. století. Brazilská vojenská vláda si uvědomovala ekonomický potenciál rozsáhlé oblasti a současně se obávala strategických dopadů jejího nevyužití, což v armádní paranoi mohlo vést k zabránění území jinými státy. Byli to však ti samí vojáci, kteří začali exploataci regionu právně upravovat a omezovat. Po obnovení demokracie v roce 1985 nabývala deforestace na síle a deštný prales mizel tempem, které zpomalila, nikoli bez vnitřních sporů, až Lulova vláda po roce 2002. Ještě v roce 2004 zmizelo 28 000 km² pralesa, v roce 2012 již „jenom“ 4600 km². Velký vliv na to měla ministryně životního prostředí Marina Silva, která však v roce 2008 rezignovala, když se střetla se stoupenci budování hydroelektrárén a modifikovaných potravin ve vládní straně, aby pak zkusila vlastní prezidentskou kandidaturu.

Problém odlesňování umocňuje struktura brazilského kongresu, kde je 513 členů dolní komory

voleno velmi personalizovaným volebním systémem a jednotlivé státy tvoří volební obvody. Strany jsou tak nedisciplinované, nemají celobrazilskou působnost a poslanci slouží lokálním zájmům a „svým“ státům, což v amazonských oblastech znamená také zájmům těžbařů a exportérů zemědělských výrobků. Stranických formací pak v kongresu bývají až tři desítky, což ještě ztěžuje zvládnutí situace. Vedle slabých stranických identit (v nedávné historii měly opravdovou celostátní základnu tři strany, z nichž pouze dvě nabízely propracovaný ideář a nominovaly relevantní kandidáty na prezidenta) komplikuje fungování kongresu i shlukování poslanců do tří „nadstranických“ rodin, identifikovaných dle zájmů, jež hájí. Jde o tzv. voly (stoupence zemědělské lobby, tudíž i odlesňování), bible (především radikální evangelikály) a kulky (zastávce volného přístupu ke zbraním a větší policejní repressi). Z tohoto prostředí vzešel vítěz prezidentských voleb v roce 2018, Jair Bolsonaro.

Právě Bolsonaro spojil odpor k emancipaci menšin, dosavadnímu stylu vládnutí (anti-petismus) a hodnotově liberální agendě s ekonomickým využitím Amazonie a kritikou globálního environmentalismu. Specifický byl jeho postoj k menšinovým indiánským právům: „Skončíme s průmyslem vymezování indiánských teritorií.“ Jako jediný prezident za poslední dekády nevytvořil žádnou novou indiánskou rezervaci ani nové ekologicky chráněné území. Díky indiánským teritoriím prý mapa Brazílie vypadá jako „tělo s neštovicemi“. Bolsonaro též oslabil agentury vymáhající ochranu životního prostředí a stát začal zavírat oči před nelegální těžbou. A to přesto, že v létě 2019 ji odmítalo 86 % Brazilců. Současně pak nezanebatelných 22 % požadovalo mezinárodní administraci oblasti.

Průměrná roční deforestace narostla za Bolsonara o 75 %. Jenom mezi léty 2019 a 2021 zmizelo území větší než Belgie. Množily se zjevně intencionálně zakládané požáry. V roce 2021 bylo v Amazonii zavražděno 176 Indiánů, smrt britského novináře Doma Philipse o rok později měla velký ohlas ve světě. Nešlo o anonymního Indiána... Současně si však Bolsonaro dokázal získat určitou podporu v amazonských státech, především díky podpoře zemědělské produkce, a jeho postoje k regionu se v míře nacionalismu nelišily od výše uvedených výroků Luly. Ekonomické využití Amazonie totiž není „pravicové“ téma.

V Bolívii byl za podporu kolonizace těžé oblasti a napojení na zájmy velkých pěstitelů oprávněně kritizován Evo Morales, těžit ropu zde chtěl ekvádorský Rafael Correa. Strana pracujících má také kořeny v obhajobě státem koordinovaného rozvoje, jenž potřebuje devizy, nikoli v anti-industrializačním diskurzu nové levice. Bolsonaro však debatu vyhroutil do mezinárodního střetu s Německem a Norskem, donory Amazonského fondu (Fundo Amazônia), když obvinil Němce, že si chtějí region koupit. (Ostatně tato mezinárodní pomoc by měla snížit sílu argumentu odpůrců mezinárodních ekologických iniciativ, kteří často tvrdí, že vyspělý svět si „své“ životní prostředí zničil a nyní brání rozvoji mimoevropských oblas-

Odpor k právům sexuálních menšin a tzv. genderové ideologii dokázali evangelikálové spojit i s odporem k výraznější ochraně Amazonie

ti.) Přesto se však v závěru Bolsonarova mandátu začala deforestace mírnit.

Návrat Luly da Silvy a konzervativní Kongres
Volby na podzim v roce 2022 proti sobě postavily Lulu da Silvu a zdánlivě oslabeného Bolsonara, u něž se očekával volební propad a možné nepostoupení do druhé kola. Strana pracujících, jež vzešla z odborářské subkultury, „tradiční“ levice a podpory ekonomického protekcionismu a nacionalismu, státem řízené industrializace, odporu ke globalizaci a velké nedůvěry v cizí vměšování, byla nyní spíše vnímána jako síla napojená na pro-globalizační diskurz. Doba Světového sociálního fóra z Porto Alegre a obviňování z bezmála castrokomunismu byla pryč. Otázka Amazonie byla sledovaná mnohem více v zahraničí než v Brazílii, kde se vedly jiné střety kulturních válek a jejíž veřejný diskurz se točil spíše kolem otázky odlišného chápání demokracie jako takové a silně religiózně rámovaných hodnotových střetů. Sám Bolsonaro se Amazonii v debatách vyhýbal a zdůrazňoval zmírnění odlesňování z konce své vlády.

Lula naopak slíbil zásadní změny v přístupu k environmentální otázce a k indiánské populaci a zavázal se zastavit deforestaci k roku 2030. Jeho nečekaně těsné vítězství pak znamenalo skutečný obrát v daných otázkách, ovšem konzervativní a evangelikální opozice ovládla Kongres. Na ministerstvo životního prostředí se vrátila Marina Silva, nově založené ministerstvo pro indiánské národy vede vlivná aktivistka Sônia Guajajara. V červnu 2023 představila vláda konkrétní program zastavení odlesňování do sedmi let. Vytvoří se nové přírodní rezervace na ploše 3 milionů hektarů, má se zabavovat půda těch vlastníků, kteří se na ničení pralesa podílejí, zvýší se počet policistů bojujících s ilegální těžbou a původci požárů.

Zatímco za svých prvních dvou mandátů byl Lula opatrný v ustavování nových indiánských území a jeho nástupkyně Dilma Rousseff hájila stavby hydroelektráren a indiánskou otázku neřešila, nyní o ně Lula svádí ostré střety s konzervativním Kongresem, který chtěl i omezit pravomoci výše zmíněných ministrů. Zemědělská lobby (včetně) a primárně evangelikální popírači globálního oteplování (bible) schválili zákon, který konzervuje počet indiánských oblastí na současném stavu. V prezidentském systému, kde je fragmentovaný kongres, v němž má prezidentova strana 68 poslanců z 513, nepůjde plnit sliby lehce. ●

→ Autor působí na FF UK. Zabývá se moderními dějinami a politikou Latinské Ameriky

Analýza: Klimatická změna v čínské politice a společnosti

Aleš Karmazin

Čína je z celosvětového pohledu klíčovým státem pro řešení klimatické změny. S řadou environmentálních problémů se ale vyrovnává i doma. Její autoritářský environmentalismus jí umožňuje rychle zavádět inovace a soustředit se na rozvojovou transformaci státu. Nabízí i prostor pro zohlednění společenských a lokálních zájmů a genderových otázek. Ten je však limitovaný.

Od roku 2005 je Čína největším producentem CO₂. V posledních letech je ale také světovým lídrem v investicích do zelených technologií. Navíc je Čína druhou nejlidnatější zemí a celosvětově důležitým zemědělským producentem. A tak se většina výzkumů či hodnotících zpráv jasně shoduje v tom, že bez Číny nelze dosáhnout pařížského cíle, který se snaží předejít globálnímu oteplení o více jak 1,5 °C. Jak přesně ale čínský přístup k ochraně životního prostředí popsat? Jakou roli v něm hraje čínská společnost?

Čínský developmentalismus

Základem čínského přístupu jsou inovace a investice se snahou dosáhnout modernizace přátelské k životnímu prostředí. Současně environmentální problémy poté mají být vyřešeny bez dopadu na ekonomický výkon. V základních rysech se tento oficiální čínský pohled shoduje s preferencemi vlád USA či EU ohledně dosažení chytré transformace na základě vyspělých technologií. Naopak další radikálnější alternativy, jako jsou třeba debaty o nerůstu (degrowth), mají v čínské politice prakticky nulové zastoupení.

Přístup čínského státu je označován jako environmentální autoritářství, které mu umožňuje urychlené změny. Má však i další specifika. Lze ho považovat za variaci toho, co můžeme označit jako čínský developmentalismus (rozvojový model). Tímto pojmem nemyslím pouze silnou roli státu v ekonomice (developmental state) a podporu klíčových firem (národních šampionů), což se diskutuje ve spojitosti s jinými východoasijskými ekonomikami.

Čínský developmentalismus stojí na širší představě o nutnosti růstu, posilování a přežití nejschopnějších. Ze své podstaty nejde o jednoduší přístup, ale má v sobě různé variace. Je odpovědí na neformální kolonizaci Číny ve druhé polovině 19. století a zahrnuje v sobě jak snahu o socioekonomickou modernizaci, tak i silnou kulturní složku. Například díla zakladatele moderní čínské literatury Lu Süna v podstatě ukotvují developmentalistické aspekty jako klíčovou součást čínské moderní identity.

Ekologická témata na nejvyšší úrovni čínské politiky začal zohledňovat předchozí vůdce Číny Chu Ťin-tchao, který stál v čele státu mezi lety 2003 a 2013 (a v období 2002–2012 v čele strany). Od svých konceptů vědeckého socialistického rozvoje a mírového růstu odvodil i pojem udržitelného růstu. Koncept udržitelného růstu nebyl z hlediska ekologického programu nijak detailně propracován a samozřejmě byl inspirován i mezinárodními debatami, ale zásadní bylo, že Chu environmentální otázky propojil se stranickou ideologií.

Současně heslo a program „ekologické civilizace“ navazuje na Chu Ťin-tchaa a tvoří obecný (a také poněkud vágní) rámec pro ochranu přírody. Je součástí Si Ťin-pchingova „čínského snu“ o znovuoobnovení velikosti čínského národa, který je spojen se snahou vyrovnat se s dřívějším čínským ponižením a vybudovat silný stát. I v oblasti ekologie má Čína demonstrovat svoji vyspělost a schopnost přizpůsobit se. Toto rámování ale také znamená, že ekologická civilizace je v principu státu-centrický

Základem čínského přístupu jsou inovace a investice se snahou dosáhnout modernizace přátelské k životnímu prostředí

program a jeho hlavní referenční hodnotou je právě čínský rozvoj a Čína jako politický útvar, nikoliv příroda jako taková či populace ve smyslu individuálních aspirací občanů.

Současný čínský přístup nastavený v rámci více ekologické civilizace má tedy zjevný developmentalistický rozměr. Podle Si Ťin-pchinga má Čína nejdříve inovovat a až budou inovace dostatečně vyspělé a rozsáhlé, tak teprve poté se má zbavit starých neekologických technologií. V rámci elektromobility k tomuto kroku v zásadě již došlo, ale třeba ve výrobě elektřiny nikoliv. Čína tedy zatím odmítá odstavit uhelné elektrárny, a dokonce zvažuje i jejich rozšíření. Cílem sice je reagovat na klimatickou změnu a další environmentální problémy, ale zároveň je to podmíněno tím, aby neutrpěl ekonomický rozvoj státu.

Lokální rozměr autoritářského environmentalismu

Současné politiky a velké projekty včetně těch, které Čína realizuje v rámci Iniciativy pásu a stezky, i díky zmíněnému konceptu ekologické civilizace často kladou rétorický důraz na environmentální standardy. Víme však, že např. v rámci zmíněné Iniciativy pásu a stezky k jejich naplňování často nedochází. Jaký prostor ale koncept ekologické civilizace a čínské environmentální autoritářství otevírají pro ekologická témata na lokální úrovni?

Do lokální politicko-společenské situace se promítají dvěma základními způsoby. Zprvé, lokální vlády dostávají z vyšších pater politiky cíle, které musí zohledňovat. Dobré výsledky jsou pak důležité pro potenciální povýšení lokálních politiků ve státu-stranické hierarchii. Ekologické otázky mezi cíli hrají během 21. století postupně významnější roli, avšak klíčové aspekty hodnocení se vždy týkají ekonomické prosperity a sociální stability.

Zadruhé, v Číně můžeme pozorovat rozšiřování tzv. kolaborativního vládnutí, a to hlavně v městských oblastech a často také ve vztahu k environmentálním otázkám. Kolaborativní vládnutí není žádnou čínskou specialitou. V zásadě vychází z předpokladu, že některé (typicky lokální) otázky jde řešit efektivněji v součinnosti mezi zástupci státu či samosprávy, soukromých zájmů i občanské společnosti.

Čínský stát se kolaborativnímu vládnutí ve vztahu k environmentální otázkám otevírá během posledních dvou dekád. Dokonce ho mnohdy podporuje. Nabývá podob různých formalizovaných či neformálních fór, workshopů či pracovních dokumentů, na kterých se podílí zástupci různých stupňů vládnutí, ale i veřejné a soukromé sféry. Nejčastěji

Podle Si Ťin-pchinga se má Čína zbavit starých neekologických technologií teprve až budou inovace dostatečně vyspělé a rozsáhlé

se v Číně týká témat, jako je nakládání s odpadem, recyklování či udržitelné zemědělství.

Toto ale naznačuje, že zapojení společnosti chybí v případech, kdy jde o strategická témata a rozhodnutí. Zároveň se zdá, že v těchto případech kolaborativního vládnutí chybí systematictější vztah ke klimatické změně a ekologická témata se řeší pouze jako lokální otázky. Uvědomit si vazbu mezi lokálním a globálním může být ale důležité, aby-
chom lokální agendy správně nastavili.

Jeden z hlavních příkladů kolaborativního vládnutí, které je provázané s environmentálními otázkami, se vztahuje k metropolitní oblasti v deltě řeky Jang-c'-ťiang, kde se prolínají pravomoci tří odlišných provincií a zároveň Šanghaje jako přímo spravovaného města. Kolaborativní snahy řešit znečištění ovzduší i vody zde vznikaly „zesponu“ delší dobu jako reakce na dříve problematickou koordinaci. Na začátku druhé dekády 21. století ale nařídila i centrální vláda v rámci vyhlášené „války se znečištěním ovzduší“ další posílení těchto mechanismů.

Nicméně příklad metropolitní oblasti v deltě řeky Jang-c'-ťiang ukazuje, že role veřejné sféry má své limity. Existující výzkumy naznačují, že obyvatelstvo se nachází v rámci kolaborativního vládnutí ve znevýhodněné pozici. Pokud se do situace vloží centrální vláda, tak to často může znamenat, že hlas společnosti je přebitý shora nastavenými prioritami. V některých případech ale zásah centrální vlády může být i jakousi divokou kartou. Právě s odvoláním na centrálně definované cíle mohou zástupci společnosti někdy legitimovat a prosadit svoje zájmy.

V nedávné době také Si Ťin-pching inicioval vznik tzv. environmentálních inspekčních týmů, které mají dále zlepšovat koordinaci mezi státní a lokální úrovní. Posilování koordinace patří mezi jeho obecné politické cíle, avšak zároveň se zdá, že tyto týmy naplňují i jeho druhý cíl, jímž je zvyšování centrálního dohledu.

Společenské vnímání a genderová dimenze klimatické změny

Čínská společnost má s dopady klimatické změny přímé zkušenosti. Zvyšuje se počet záplav i období sucha. V létě 2022 Čína zažila rekordní vlnu veder, která trvala téměř tři měsíce. Vedra vedla k problémům s dodávkami potravin hned v letních měsících z důvodu horší sklizně ovoce a zeleniny a negativně ovlivnila i podzimní sklizeň. Zároveň byla narušená doprava po vysychajících řekách, což ztížilo zásobování.

Období sucha také výrazně snížilo možnost využívat hydroelektrárny. Následovaly odstávky elektrické

energie a v některých oblastech byla omezena možnost nabíjet elektromobily. Snížila se i průmyslová produkce, což se dotklo i továren zahraničních firem jako Volkswagen, Toyota či Tesla. Také ale kvůli tomu Čína posílila činnost uhelných elektráren.

Rekordní sucha vedla k frustraci společnosti, jež se stále vzpamatovávala z covidové pandemie. Nicméně je otázkou, jak moc tyto konkrétní problémy lidé spojovali přímo s klimatickou změnou. Na to není jasná odpověď. Existují ale studie, které nám pomáhají pochopit společenské postoje i genderovou dimenzi vztahu k environmentálním otázkám. Přestože tyto studie mají své limity, naznačují např., že ženy mají silnější vztah k ochraně přírody než muži. Toto se týká chování (např. třídění odpadu) i abstraktnějších otázek, jako je obecná náklonnost k přírodě či obava z klimatické změny.

V praktické rovině se ale také ukazuje, že v mnoha ohledech mají ženy znevýhodněnou pozici. To ilustruje např. otázka správy vodních zdrojů ve venkovských oblastech. V ní zastávají významnější pozice muži. To koresponduje s tím, že ačkoliv Komunistická strana Číny rétoricky dlouhodobě prosazuje rovnost žen, tak ve vedoucích pozicích výrazně převažují muži, a to i na lokální úrovni. Správa vodních zdrojů na lokální úrovni zahrnuje rozhodování ohledně toho, jak se bude s vodou hospodařit, ale i správu vodovodní sítě či rezervuárů. Většinu rozhodovacích pravomocí mají ale muži.

Praktické zajištění vody pro potřeby domácnosti často přitom přebírají ženy. Jedním z důvodů, který k tomu vede, je i to, že mnoho mužů v mladším a středním věku typicky migruje z venkova do měst za prací. Kvůli komplikovanému systému registrace domácností však zbytek rodiny zůstává v původním bydlišti. Mezi skupiny migrující za prací nejméně a zůstávající v rurálních oblastech naopak patří především ženy středního a vyššího věku. I proto v posledních letech narostlo procento žen (hlavně středního věku) v zemědělství. Z podobných důvodů pak dopadá na ženy i velká zátěž, pokud dojde k nějaké lokální krizové situaci, jako jsou např. záplavy. Muži se často v těchto případech nemohou operativně vrátit domů. Ženy se pak musejí starat o rodinu, ale také řešit krizovou situaci v místě.

Zapojení žen do rozhodovacích mechanismů či společenských aktivit v environmentální oblasti je patrně vyšší v městských oblastech, i když v tomto pohledu bychom potřebovali ucelenější data a studie. Pozitivní však je, že vládní koncepční dokumenty týkající se environmentální problematiky alespoň částečně genderovou dimenzi zohledňují. ●

→ Autor působí na Katedře asijských studií Metropolitní univerzity Praha. Věnuje se domácí a zahraniční politice Číny a regionu východní a jižní Asie.

Recenze: Čas dorůst?

Budoucnost globální nerůstové strategie v Česku Daniel Šitera

Kniha *Čas : dorůst* od Nerůstového kolektivu je jedním z prvních ucelených intelektuálních příspěvků nerůstu do debaty o hospodářské budoucnosti Česka. Ideologie nerůstu nabízí alternativu k dnes dominantnímu řešení klimatické krize, tzv. zelenému růstu. Přes svoji rostoucí globální oblibu však nerůst naráží na malost české debaty. Kniha nahlíží za tuto omezenost, ale zároveň otevírá otázky ohledně realizovatelnosti nerůstové transformace.

Nerůst se vymezuje vůči jakýmkoli růstovým řešením a popírání planetárního environmentálního kolapsu

————— Důležitost této knihy vysvětluje prostý citát Antonia Gramscioho, jehož koncepty Nerůstový kolektiv hojně cituje. Podle Gramscioho je výchozí bod každého boje o budoucnost „národní a od tohoto výchozího bodu je třeba začít“, jakkoli jeho „perspektiva je mezinárodní a nemůže tomu být jinak“. Důležitost knihy proto tkví v přeložení mezinárodního programu nerůstového řešení klimatické krize do českého kontextu.

Nerůst se vymezuje vůči jakýmkoli růstovým řešením a popírání planetárního environmentálního kolapsu, protože honba za ekonomickým růstem je prvotní příčinou tohoto kolapsu. Toto hnutí se vymezuje i vůči programu zeleného růstu, který chce mj. tento kolaps řešit zvyšováním energetické efektivity a dekarbonizací ekonomiky. To nerůst považuje buď za neúčinné řešení, nebo za fíkový list pokračujícího přetěžování naší planety.

Protože to kniha dělá poskromnu, pokusím se ji číst právě z českého kontextu. Mým hlavním argumentem je, že nerůst je těžko politicky prosaditelný a ekonomicky realizovatelný bez pochopení tohoto kontextu. Tím je pozice střední Evropy na politické a ekonomické semiperiferii Evropy, někde mezi jejími západními centry a evropskými nebo globálními periferiemi. Jakkoli má kniha dvanáct autorek a autorů s různorodými texty, chytlu je ve zbytku textu za slovo jako onen „Nerůstový kolektiv“.

Pochopit nerůst na semiperiferii Evropy
Nerůst není jen hnutím proti klimatické krizi, ale projektem pro širší společenskou a ekologickou změnu. Jak Nerůstový kolektiv zdůrazňuje, tento myšlenkový proud hodlá „zabezpečit dobrý život pro všechny v rámci planetárních limitů“ skrz tuto změnu, a to směrem za hranice kapitalismu.

Honba za nekonečným růstem – produkcí a konzumem – totiž podkopávají samotné základy přežití na naší planetě, která má jen omezené zdroje. Hlavním úsilím nerůstu je proto vtěsnat současnou globální ekonomiku zpět do těchto planetárních limitů omezených zdrojů. Environmentální kolaps lze totiž připsat právě expanzivnosti globálního kapitalismu. Kde jinde tuto honbu nejlépe pochopit než na naší semiperiferii. Ta na rozdíl od periférií může relativně spojeně vyrábět a konzumovat, ale stále je vtažena do dohánění západních úrovní růstu. Logickou odpovědí je tuto vyčerpávající

honbu zastavit, a tím zmenšit naši ekonomiku do planetárních limitů „bez negativních společenských dopadů“.

Zmenšování sféry ekonomické produkce je totiž třeba nahradit zvětšením sféry naší sociální reprodukce a kvality života. Právě kvůli imperativu produkce a konzumní nadspotřeby se život řady pracujících smrškl na koloběh neustálé práce bez volného času a života na dluh. Zažíváme to sami. Západoevropské mzdy nám zůstávají vzdálené, jakkoli oproti Západoevropanům pracujeme déle. Ani to ale nestačí na splácení našich (spotřebních nebo hypotečních) dluhů.

Protinávrem je přestat honit tento „imperativ zisku a růstu“. Nerůstový kolektiv výměnou láká na život ve sféře „sociální reprodukce“ a péče. Sociální reprodukce je (bio)logické úsilí rodit a vychovávat děti a starat se o domácnost, ale také budovat širší přátelství a komunity. Sociální reprodukce je také sektor veřejné ekonomiky. Jde o bydlení, školství, zdravotnictví nebo sociální péči. Péče o děti, staré a nemocné zatím představují sektory, jež jsou „dlouhodobě finančně i personálně podhodnocené“, zatímco politika bydlení se omezuje na management hypotečních dluhů. Nerůst to slibuje napravit.

Posledním důležitým cílem je demokratizace politická i ekonomická, a to cestou vyrovnání nerovností mezi „chudými a bohatými“. Vtěsnání se zpět do planetárních limitů proto proporcionalně zaplatí omezení spotřeby (super)bohatých a (super)mocných. Tyto nerovnosti mají dvě propojené formy. Užší ekonomické – majetkové a příjmové – nerovnosti dnes podmiňují ty širší společenské, např. přístup k životním šancím jako vzdělání a možnosti politicky spolurozhodovat o budoucnosti společnosti. Vyrovnání ekonomických nerovností je proto cestou k vyrovnání těch politických, a naopak.

Musíme přitom myslet globálně. Podobné nerovnosti se musejí vyrovnat i mezi globálním Severem (např. Evropou) a globálním Ji-

hem (např. Afrikou), protože zatímco „bohatý Sever zvyšuje svoji spotřebu, globální Jih nese takřka všechny negativní důsledky“. Jenže co dělat se středoevropskou semi-periferií, která není ani nejbohatší, ani nejchudší částí světa? To Nerůstový kolektiv neřeší. Střední Evropě pouze přisuzuje vinu globálního Severu a povinnost sebeomezení se. Oboje otevírá další otázky ohledně politické prosaditelnosti a ekonomické realizovatelnosti nerůstu v Česku.

Politická prosaditelnost

Politickou prosaditelnost nerůstu hodnotí sám autorský kolektiv pesimisticky. Lze s nimi souhlasit, že jednou překážkou je zakořeněná společenská víra v růst, stejně jako materiální závislost států na kapitalistické ekonomice. Další překážkou, již autoři nezvládají pojmenovat, se ale zdá být nekompromisnost českého nerůstového hnutí a jeho instinktivní odpor ke státu. Díky tomu se nyní těžko může stát základem širších společenských a politických aliancí prosazujících společensko-ekologickou transformaci.

Globální neprůchodnost změny „růstové hegemonie“ a „hegemonie kapitálu ve státě“ platí v Česku dvojnásob. Ovládnutí státu domácími (často fosilními) oligarchy a závislost toho samého státu na zahraničně vlastněném průmyslu a bankách je obecně známá. Tyto podnikatelské zájmy omezují demokratické státní zásahy do ekonomiky, protože by podpořily lepší pracovní podmínky a environmentální udržitelnost na úkor jejich zisků. Podnikatelské zájmy jsou zde ale v symbióze s postsocialistickým veřejným míněním. To spoluvytvářely elity s odporem ke všemu státnímu, především k roli státu nastavovat hranice trhu. Nerůst lze v takovém prostředí lehce ztotožnit se strašidlem státního socialismu, mimochodem úplně stejně jako radikálnější zastávce zeleného růstu.

To je paradox. Nerůstový kolektiv se totiž také rád od státu distancuje. Částečně tím odsuzuje oligarchizované státní struktury, částečně tím odmítá dědictví „autoritářského socialismu“. V českém kontextu se ale nerůstové hnutí paradoxně připojuje k postsocialistickému neoliberalnímu étosu, který dostal společenskou víru ve stát a veřejné instituce na kolena. Podle předních postav Nerůstového kolektivu je třeba se nejspíše zorganizovat „mimo stát“,

Hlavním úsilím nerůstu je vtěsnat současnou globální ekonomiku zpět do těchto planetárních limitů omezených zdrojů

až následně „ve státě“. Přenecháním státu oligarchům a nadnárodnímu kapitálu tak ale kolektiv politicky nepřináší žádnou alternativu a není zřejmé, jak vlastně chce se státními strukturami pracovat.

Nekompromisnost nerůstu vůči dalším sociálně-zeleným transformačním programům nepomáhá jeho koaličnímu potenciálu ani v občanské společnosti. Nenabízí totiž potenciálním spojencům kromě poučování žádné společné průsečíky. Spojení environmentální obnovy se sociálním programem lepšího života není svébytný vynález nerůstu. Je to součást levicových (občas i liberálních a konzervativních) programů založených více či méně na růstu. Podle části kolektivu však třeba odbory mají přestat být „překážkou“ nerůstu, ale naopak se s ním spojit při prosazování „zkracování pracovní doby a spravedlivějšího přerozdělení zisků“. Zastánci zeleného růstu jsou zase bez rozdílu zařazeni mezi „popírače klimatické změny či tabákové firmy“. Není proto zřejmé, s kým, mimo své úzké řady, chce české nerůstové hnutí budovat koalici nutně pro politické prosazení svých cílů.

Ekonomická realizovatelnost

Politická prosaditelnost a ekonomická realizovatelnost nerůstu jsou spojené nádobou, zvláště pokud má „přeorganizovat podniky, státy i další složky společnosti“. Realizovatelnost není jen otázkou obsahu nerůstových opatření a načasování jejich prosazení. Je také otázkou schopnosti přesvědčit širší společnost s její středoevropskou semiperiferní zkušeností. Realizace takové transformace bude zřejmě vyžadovat mix různých nerůstových a inovacemi tažených růstových opatření garantovaných státem. Zůstává nejasné, zdali si takové míchání opatření český Nerůstový kolektiv dokáže představit nejen nyní, ale i v dobách „kolapsu“ a „revoluce“.

Semiperiferní pozice je příležitostí pro přesvědčení společnosti o potřebě spravedlivější a udržitelnější globální ekonomiky. Střední Evropa pracuje déle, za méně peněz i ve fyzicky náročnějších a špinavějších odvětvích tzv. pro západní Evropu. Stejnou pozici zastává často i východní migrace v západnějších částech Evropy, kde udržuje při chodu mimo jiné sektory sociální reprodukce, např. jako pečovatelky o starší i mladší generace. Poukaz na podobnost těchto nerovností může vzbudit větší solidaritu evropské semiperiferie s populacemi globálního Jihu.

Semiperiferní pozice je příležitostí pro přesvědčení společnosti o potřebě spravedlivější a udržitelnější globální ekonomiky

Zároveň je třeba obezřetnosti při vysvětlování nezbytnosti omezit vlastní spotřebu a výrobu. Některá nerůstová opatření většina společnosti nejspíše přivítá: zavedení maximální mzdy pro omezení extrémních příjmových rozdílů, zvyšování minimálních mezd, progresivní zdanění excesivního bohatství, zkracování pracovní doby nebo snižování věku pro odchod do důchodu. Ale tato opatření naráží na známou výhradu, zda musí být vyměněna za omezování životní úrovně na bohatém Severu. Zvláště když ji dlouhodobě deklasovala neoliberalní globalizace a její mnohačetné efekty. Tato výhrada ve střední Evropě zazní jinak. Jak moc bude muset průměrný pracující opustit třicet let úmorného, leč částečně úspěšného dohánění západní Evropy, aby se omezil ve prospěch zbytku světa? Jasnou odpověď na tuto knihu nedává.

Kde pak najít společné síly pro „extrémní organizační úsilí“ kýženou nerůstovou transformaci napláňovat a realizovat, včetně přípravy na možný společensko-environmentální kolaps? Nerůstový kolektiv odpovídá nejasně. Navrhuje se nejprve soustředit na decentralizované vládnutí lokálních a municipálních aktérů, družstev a neziskových firem, či jiných subjektů, co nejdále od globální roviny.

Ale je to dostatečné? Decentralizaci musí zaštiťovat, propojit a koordinovat daleko větší struktury, což je historická role státu na lokální, národní a nadnárodní úrovni. Kapacity státu pro takovou roli byly po desetiletí v úpadku, jejich transformační renesance jim může dát nový plánovací, investiční a regulační účel. Plánovat je třeba investice do infrastruktur a inovací sociálně-environmentální reprodukce. Stejně je třeba regulovat udržitelnou produkci. To vše bude vyžadovat mix různorodých aktérů, ale i nerůstových a růstových opatření.

Čas dorůst?

Je tedy čas dorůst a provždy skoncovat s růstem, nebo je čas dorůst do potřebných kapacit státu a společnosti zorganizovat socio-ekologickou transformaci? Je třeba dělat obojí souběžně. V Česku je důraz na

silnější státní kapacity a pluralitní společenskou kooperaci zvláště důležitý. Ukázala to nedávná zkušenost s koronavirovou a energetickou krizí, v níž jednostranná vládní opatření a podložené státní kapacity ve srovnání s většinou Evropy naprosto selhaly v ochraně společnosti.

Kniha *Čas : dorůst* však zatím vypravuje české nerůstové hnutí spíše směrem nekompromisnosti a přesvědčováním sebe sama více než zbytku společnosti. Alternativou je hledání vhodných spojenců a opatření za mentálními hranicemi nerůstu, což znamená s nimi přistupovat teď a tady na programové kompromisy napříč státem a občanskou společností.

→ Autor je výzkumník ÚMV se specializací na politickou ekonomii.

→ Nerůstový kolektiv (2022): *Čas : dorůst*: O dobrém životě dostupném pro všechny v rámci planetárních limitů. Brno: Nadace Rosy Luxemburg, 2022, 177 stran.

V českém kontextu se ale nerůstové hnutí paradoxně připojuje k postsocialistickému neoliberálnímu étosu

Mezinárodní politika 2/2023 (druhé číslo ze tří)

Vydal: Ústav mezinárodních vztahů, v.v.i.

Šéfredaktor: Jan Daniel

Aktuální číslo vychází ve spolupráci
s Heinrich-Böll-Stiftung Praha

Ředitel ÚMV: Mats Braun

Oddělení správy a služeb ÚMV: Jiří Mach

Korektury: Vladimír Trojánek

Design: publikum.design

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50, Praha 1

Registrováno MK ČR E 5210

Výtisk je neprodejný.

